

ATATÜRK BİYOGRAFİSİNE KATKI: “GAZİ PAŞA’YI NASIL TANIDINIZ?”

CONTRIBUTION TO ATATÜRK BIOGRAPHY: “HOW DID YOU GET TO RECOGNISE GHAZİ PASHA?”

Mevlüt ÇELEBİ*

Geliş Tarihi/Received:19.12.2018

Kabul Tarihi/Accepted: 28.12.2018

ÇELEBİ, Mevlüt, (2019), Atatürk Biyografisine Katkı: “Gazi Paşa’yı Nasıl Tanıdınız?”, Belge Dergisi, C.2, S.17, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Kış 2019/1, ss. 1016-1041

Öz

Araştırmacılar, Atatürk hakkında yeni bilgi ve belgeler ortaya çıkartmaya devam ediyorlar. Bu, kendisini daha iyi ve yakından tanımamıza yardımcı oluyor. Atatürk’ü bize sadece belgeler anlatmıyor, tanıtmıyor. Aynı zamanda onu tanıyan kişilerin anlattıkları da son derece önemlidir. 1926’da, dönemin tanınmış gazetecilerinden Ârif Oruç, Atatürk’ü kamuoyuna daha yakından tanıtmak amacıyla mülakatlar yaptı. Hâriciye Vekili Tevfik Rüşdü, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ve Maarif Vekili Mustafa Necati ile yapılan mülakatta Atatürk hakkında çok önemli bilgiler elde edildi. Gazeteci, muhataplarına Atatürk ile nasıl tanıştıklarını, onun askerlik ve siyaset sahnesindeki yerini ve hitabeti hakkında sorular sordu. Bu üç bakan verdikleri bilgilerle Atatürk ile birlikte yakın dönem Türk tarihinin bilinmeyenlerini de aydınlatıldılar.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Hatıralar, Tevfik Rüşdü, Şükrü Kaya, Mustafa Necati

Abstract

Researchers continue to reveal new information and documents about Atatürk. This helps us get to know him better and better. We do not recognize Ataturk only from documents. memories are also very important for us to get to know Atatürk more closely. In 1926, one of the most renowned journalists of the time, Ârif Oruç made interviews with Atatürk in order to introduce the public more closely. During the interview with Minister of Foreign Affairs Tevfik Ruşdü, Minister of Internal Affairs Şükrü Kaya and Minister of Education Mustafa Necati, important information about Atatürk was obtained. The journalist asked his interlocutors about his acquaintance with Atatürk, his place in military service and politics, and questions about his oratory. The ministers also illuminated the unknowns of recent Turkish history.

Keywords: Atatürk, Hatıralar, Tevfik Rüşdü, Şükrü Kaya, Mustafa Necati

GİRİŞ

Türk İstiklal Savaşı’nın muzaffer başkomutanı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, yaşadığı dönemde de Türk ve kamuoyunun ilgisini çekmiş, hakkında pek çok araştırma yapılmış bir liderdir. Atatürk gibi liderler hakkında yapılacak araştırmalarda, kendileriyle tanışan, mesai arkadaşlığı yapan, hatta karşı karşıya gelen insanların hatıraları da önemli bir yer tutar. Resmiyete veya belgelere yansımayan ancak Atatürk’ü çeşitli cephelerden ve daha yakından tanıma fırsatı veren yaşanmışlıklar, anılarla ilgili metodolojik hassasiyet çerçevesinde tarihçiler için vaz geçilmez kaynaklardır. Atatürk ile ister bir kez karşılaşmış olsun, isterse yakın hizmetinde bulunsun, hakkında verilecek

*Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti ABD, mevlut.celebi@ege.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-8244-661X)

her bilgi onun biyografisine katkı olacaktır. Buradan hareketle, Atatürk ile çok yakın ilişki içerisinde bulunan ve literatürde “mutad zevat” olarak anılan kişilerin anlattıklarının Atatürk biyografisine yapacağı katkı çok büyük olacaktır.

Üzerinde durduğumuz bu husus, elbette günümüz açısından önemlidir. Hemen hemen her yıl ülkemizde veya dünyada Atatürk hakkında kitaplar yayınlanmaya devam etmektedir.¹ Ancak ele alacağımız hatıraların göz ardı edilmemesi gereken bazı yönleri vardır. Anıların ve Mustafa Kemal Paşa'nın çeşitli yönleri hakkında bilgileri kamuoyuyla paylaştıkları 1926'da, Atatürk, Türkiye ve dünyada tanınan bir devlet adamı olmakla birlikte, hayatı hakkında çok fazla bilgiye sahip değildik. Bu bilgi eksikliği sadece Atatürk'ün hayatı hakkında değildi. Aynı zamanda, henüz Gazi'nin Büyük Nutuk'u okumadığını da hatırlayacak olursak, Vakıf gazetesinde Tefik Rüşdü Aras, Şükrü Kaya ve Mustafa Necati'nin İstiklal Savaşı hakkında verdikleri bilgiler de son derece önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında karşılaşılan iç ve dış sorunların kısmen aşılma başladığı dönemde, kamuoyunun, Atatürk hakkında basın yoluyla bilgilendirilmesi faaliyetleri dikkat çekmektedir. Bu bağlamda basında 1926 yılı yoğun fakat Mustafa Kemal Paşa'nın daha iyi ve yakından tanınması çabalarına sahne olmuştur. Kastımız; tam metnini aşağıda vereceğimiz Ârif Oruç'un, Tefik Rüşdü Aras, Şükrü Kaya ve Mustafa Necati ile mülakatlarının Vakıf gazetesinde ve aynı günlerde Falih Rıfkı (Atay) ile Mahmut'un (Soydan) Mustafa Kemal Paşa ile röportajlarının Hâkimiyet-i Milliye ve Milliyet gazetelerinde yayınlanmasıdır.

Dönemin Türk basınının önde gelen üç gazetesinde aynı günlerde Atatürk'ün hayatı hakkında yayın yapmasının bir rastlantı olmadığını düşünüyoruz. Kendiliğinden olmadığını sandığımız bu bilinçli yayında; Atatürk'ü Türk kamuoyuna daha yakından tanıtmaya çabasıyla birlikte, bir basın rekabeti olarak görmek de mümkündür. Bu yayınlar Atatürk propagandası yapmak gibi bir hedef de gütmüş olsa bile, kesin olan bir şey var ki, o da Gazi'nin daha yakından tanınmasına, hayatı ve hakkında bilinmeyen pek çok yeni bilginin ortaya çıkmasına da hizmet ettiği.

Gazi'nin hayatının ilk dönemlerine ait anlattıklarının yayınlanacağına dair ilk haber Milliyet gazetesinde 10 Mart 1926 günü duyuruldu. Adı geçen gazete “*Gazi'mizin Hatıratı. Cumartesi gününden itibaren sütunlarımızı süsleyecektir*”² başlığıyla, 13 Mart 1926'dan itibaren anıların yayınlanacağını dile getirdi. Ertesi gün hem Milliyet, hem de Hâkimiyet-i Milliye gazetesi hatıraların yayınlanacağını ikisi birden duyurdu. Milliyet, “*Gazi'mizin Hatıratı. Cumartesi günü dercine başlıyoruz*”³ şeklinde kısa bir açıklamayla bildirirken, Hâkimiyet-i Milliye'de bu şu şekilde yer aldı: “*Büyük Gazi'mizin Hâkimiyet-i Milliye ile İstanbul'da Milliyet gazetesine hatıra ve notlarından lütf buyurdıkları sahifelerin Cumartesi gününden itibaren neşrine başlıyoruz. Bu hatırat İstanbul ve Ankara'da aynı günde neşrolunacaktır.*”⁴ Milliyet, “*Gazi Paşa'mızın Hatırat Sahifeleri. Yarından itibaren sütunlarımızı tezyin edecektir*”⁵ diye haber verdiği yazı dizisine 13 Mart 1926 Cumartesi günü “*Büyük Gazi'nin Hatırat Sahifeleri*” başlığıyla ilk sayfadan yayınlanmaya başladı.⁶ Atatürk'ün hatıralarının Milliyet'te yayınlanmaya başladığı gün Hâkimiyet-i Milliye'de

1 İçinde bulunduğumuz 2018 yılı için, kamuoyunda olumlu tepki yaratan iki örnek vermek mümkündür: İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Kitap, İstanbul 2018 ve Yılmaz Özdil, *Mustafa Kemal*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2018.

2 *Milliyet*, 10 Mart 1926.

3 *Milliyet*, 11 Mart 1926.

4 *Hâkimiyet-i Milliye*, 11,12 Mart 1926.

5 *Milliyet*, 12 Mart 1926.

6 *Milliyet*, 13 Mart 1926; Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, (1918-1938)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, s.452.

mülakatı yapan Mahmut ve Falih Rifkî Beyler, “Başlamadan Evvel” başlıklı yazıyla, mülakat hakkında bilgi vermişlerdir. İki gazeteci kaleme aldıkları yazıyla, Gazi’nin diğer Türk devlet adamlarında çok rastlanmayan bir özelliğine dikkat çekilerek genç yaşından itibaren, devlet meseleleri hakkında notlar tuttuğuna vurgu yapılmıştır. “Fevkalbeşer” (insan üstü) olarak niteledikleri Mustafa Kemal Paşa’nın hayatını anlatmak gibi bir iddialarının olmadığını, böyle bir iş için en az iki yıla ihtiyaç duyulacağını altını çizmişlerdir. Kendisinin, Anadolu’ya geçmeden önceki hayatı ve oynadığı rollere dair bir “gırizgâh” niyetinde bir yazı dizisi hazırladıklarını dile getirmişlerdir.⁷ Adı geçen gazete de mülakatı 14 Mart’tan itibaren “Büyük Gazi”nin Hatıratından Sahifeler” başlığıyla yayınlanmaya başlamıştır.⁸

Milliyet ve Hâkimiyet-i Milliye gazeteleri bu mülakatı sütunlarına taşıyarak büyük bir gazetecilik örneği sergilerken, Vakit gazetesi de, Atatürk’ü, yakınındaki kişilerin anılarıyla okuyucularına daha yakından tanıtmak için bir yayın başlattı.

Gazete, mülakatları yayınlamaya başlamadan birkaç günce önce başlayan şu açıklamayla bilgi verdi: “Gazi Paşa’yı Nasıl Tanıdınız? İnkılâbımızın ricâli, Reiscumhurumuzla ilk temaslarına ait hâtıralarını anlatıyorlar. Suale ilk olarak cevap verenlerden birkaç isim: Tevfik Rüşdü Bey, Şükrü Kaya Bey, Mustafa Necati Bey. Gazi ile ilk karşılaşmanın verdiği tesir, onunla temastan sonra hâsıl olan iman ve ümitler karilerimize yakın bir mâziye ait bütün heyecanları dağıtacaktır. Gazi Paşa’yı Nasıl Tanıdınız? Bu memleketin ricaline ve büyük kumandanlarına tevcih edilmiş bir sualdir. Alınan cevaplar bir iki gün kadar gazetemizde neşredilecektir. Suale ilk cevap verenlerden birkaç isim: Hâriciye Vekili Tevfik Rüşdü, Maarif Vekili Mustafa Necati ve Şükrü Kaya Beyler.”⁹



Bu tanıtların ardından gazete, Ârif Oruç’un mülakatlarını, 13 Mart 1926 günü yayınlamaya başladı.¹⁰ II. Meşrutiyet devrinde başladığı gazeteciliği çeşitli gazetelerde sürdüren Ârif Oruç, bilhassa yaptığı mülakatlarla tanınmış bir gazetecidir. Milli Mücadele döneminde cepheden yaptığı röportajlar ses getirmiştir. Bir ara Eskişehir’de çıkarttığı sol görüşlü Yeni Dünya gazetesi ve Çerkez Ethem ile ilişkileri nedeniyle yargılanıp sürgünle cezalandırılmıştır. Affedildikten sonra mesleğe devam eden Ârif Oruç, dönemin önde gelen üç siyasetçisiyle yaptığı bu mülakatlarla bir kez daha adından söz ettirmeyi başarmıştır.

7 Mahmud-Falih Rifkî, “Başlamadan Evvel”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Mart 1926.

8 *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Mart 1926; Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s.388. 32 sayı olarak yayımlanan hatırat, Falih Rifkî’nin kısa bir açıklama yazısıyla 12 Nisan 1926’da sona erdi. *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Nisan 1926; *Milliyet*, 12 Nisan 1926. Bu hatıralar daha sonra sadeleştirilmiş olarak yayımlandı: Ahmet Almaz, *Büyük Gazi’nin Hatırat Sahifeleri, Atatürk’ün Hatıraları*, Oku Yayınları, İstanbul 2003; *Atatürk’ün Anıları (1917-1919)*, Anlatan: Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Kaleme Alanlar: Falih Rifkî (Atay)-Mahmut (Soydan), Bilgi Yayınevi, Ankara 1982; Mustafa Kemal Atatürk, *Hatırat Sayfaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.

9 *Vakit*, 10, 11,12 Mart 1926.

10 Yıllar önce, 2007’de yüksek lisans öğrencim olan Fehim Kuruoğlu’na, künyesini verdiğim Vakit gazetesindeki bu mülakatları ödev olarak vermiştim. Bu yazıyı hazırlarken, adı geçen öğrencinin o ödevi bir yazı haline getirip Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi’nde yayınladığını tespit ettim. (Fehim Kuruoğlu, “Devrinin Üç Bakanı Gözünden Mustafa Kemal Paşa”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXXIV, Sayı: 97 (Bahar 2018), ss.55-80.) Mülakatın çok az kısmından faydalanarak hazırlanan bir yazı olduğunu görünce, heder edilen ve kaynak değeri bulunan mülakatları bu haliyle yayınlamayı uygun buldum. Geniş kitlelerin ilgisini çekeceğini düşündüğümüz mülakatta geçen bazı anlaşılmasının zor olduğunu düşündüğümüz kelimelerin karşılıklarını parantez içerisinde vermeyi faydalı bulduk. Metinde köşeli parantez içerisinde yapılan açıklamalar yazara aittir.

A- Tevfik Rüşdü Aras:

Ârif Oruç'un Hâriciye Vekili Tevfik Rüşdü ile yaptığı mülakata geçmeden hakkında kısa bilgi vereceğiz. 1883'te Çanakkale'de dünyaya gelen Tevfik Rüşdü, Babası Hasan Rüştü Bey'in hâkim olması nedeniyle ilk öğrenimini İzmir'de, lise eğitimini Üsküp'te tamamladı. İstanbul'da Nümune-i Terakki Mektebi'nden birincilikle mezun olduktan sonra Beyrut'ta Fransız okuluna devam etti. Burada yüksek öğrenimini Beyrut Tıbbiye Mektebi'nde tamamlayan Tevfik Rüşdü, uzmanlığını da Paris'te yaptı. Trabzon, İzmir, İstanbul, Üsküp ve Çanakkale'de mesleği doktorluğu icra etti. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde de mesleğiyle ilgili bürokratik görevler alan Tevfik Rüşdü, bu arada siyasi faaliyetlerde de bulundu. 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Tevfik Rüşdü, genel sekreterliğini yaptığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909'da Selanik'te yaptığı ve genel sekreterliğini üstlendiği kongresinde Mustafa Kemal ile tanıştı. Mondros Mütarekesi'nden sonra toplanan İttihat ve Terakki kongresinde partinin yerine yeni bir parti kurulmasına karar verildi. Kurulan Teceddüt Fırkası'nda siyasete devam eden Tevfik Rüşdü, İttihatçıları savaş suçlusuz olarak gören İngilizler tarafından 30 Ocak 1919'da tarafından tutuklanarak Bekirağa Bölüğüne hapsedildi. İlaç ticareti yaptığı dönemde tanıştığı, Droverie Central adlı ecza deposunun sahibi La Fontaine'nin yardımı ile beş gün için serbest bırakılan Tevfik Rüştü Bey, tutuklu bulunduğu Bekirağa Bölüğü'nden çıkar çıkmaz, Milli Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçti. Böylece diğer İttihatçılarla birlikte Malta'ya gönderilmekten kurtuldu. Anadolu'ya geçtikten sonra Eskişehir ve Afyon'da Milli Mücadele için çalışmalarda bulunan Tevfik Rüştü Bey bir süre sonra yeniden İstanbul'a döndüyse de İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesiyle yeniden Anadolu'ya geçme kararı olarak İzmir üzerinden Rodos'a buradan da Köyceğiz'e gitti. Bir süre sonra da Menteşe Mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katıldı. Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nde çalıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle kurulan Türkiye Komünist Partisi'ne girdi. 1923 seçimlerinde İzmir milletvekili seçilen Tevfik Rüşdü, Sağlık Bakanlığına getirildi. 4 Mart 1925'te kurulan İsmet Paşa hükümetinde Hâriciye Vekili olarak görev alan Tevfik Rüşdü, 1938'e kadar bu görevde kaldı. Atatürk'ün sağlığının bozulduğu dönemde, yerine kimin geçeceği ya da kimin geçmemesi kulis çalışmalarında Tevfik Rüşdü, İsmet Paşa'nın karşısında yer aldı. 11 Kasım 1938'de İnönü cumhurbaşkanı seçilince hükümet istifa etti. İnönü, kendisini siyasi hayattan uzaklaştırmak istedikleri gerekçesiyle Tevfik Rüşdü ve Şükrü Kaya'nın dışarıda bırakıldığı Celal Bayar kabinesini onayladı. Tevfik Rüşdü, Londra'ya büyükelçi olarak gönderilmek suretiyle siyasetten uzaklaştırıldı. 1942'de emekli olan Tevfik Rüşdü, ülkeye döndükten sonra liberal eğilimli Vatan gazetesi ile Zekeriya Sertel'in sol eğilimli Tan gazetesinde iç ve dış politikayla ilgili yazılar yazmaya başladı. Aras, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinden itibaren liberal demokrasilerle, Sovyet Rusya'nın bu savaştan galip olarak ayrılacağını düşünüyordu. Savaşın sonlarına doğru bu düşüncesine paralel olarak iç politikada yeni düzenlemeler yapılması ve ülke içinde demokratik bir yönetim biçiminin kurulmasını savundu. Dış politikada Sovyetler Birliği ile işbirliğinin önemine vurgu yapan yazıları ve İnsan Hakları Derneği'nin kurucuları arasında da yer alması yüzünden Aras, kamuoyunda eleştirilere uğradı. Sol düşüncenin önemli bir ismi haline gelen Aras, siyasi hayattan tamamen uzaklaşarak, Filistin Uzlaştırma Komisyonu üyeliğine, daha sonra da İş Bankası yönetim kurulu üyeliğine getirildi. 1960 sonrasında bu görevinden de ayrılmak zorunda kalan Aras, 6 Ocak 1972 tarihinde vefat etti.¹¹ Yaşadıklarını kitaplaştıran¹² Tevfik

11 Melih Tinal, "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras", *Türkler*, Cilt: 12, Editörler: Hasan Celâl Güzel-Cem Oğuz-Osman Karatay, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.1260-1278.

12 Tevfik Rüştü Aras, *Lozanın İzlerinde 10 Yıl*, Akşam Matbaası, İstanbul 1935; Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, İstanbul 1945; Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, İkinci Kitap, Yörük Matbaası, İstanbul 1968.

Rüşdü Aras, Türkiye Cumhuriyeti’nin en zor döneminde çok başarılı bir dış işleri bakanlığı yapmıştır.

Hakkında ana hatlarıyla bilgi verdiğimiz Tefvik Rüşdü’nün anlattıklarına geçmeden, Vakit’te yer alan kısa açıklama genel mahiyette bilgiler içermektedir: *“İnkılâbımızın ricâli, Reiscumhurumuzla ilk temaslarına ait hatıraları. Hâriciye Vekilimiz Tefvik Rüşdü Bey, dâhi-i müncimizle İttihat ve Terakki Kongresinde başlayan ilk mülakatını anlatıyor. “Gazi’yi nasıl tanıdınız?” Ankara’da bulunan Arif Oruç Bey, bu suali memleketimizin ricaline ve büyük kumandanlarına tevcih etmiş, onlardan birer birer hatıralarını sormuş, bu cevapları birer makale şeklinde tespit ederek gazetemize vermiştir. Bu cevapların birincisi Hâriciye Vekilimize aittir. Aynen karilerimize takdim ediyoruz.*

Bu mülâkatlarla bu makaleler Gâzi Paşa Hazretleri’nin muhtelif zamanlardaki hayat ve hissiyatının harekât ve sekenâtının intibâlarını ve hepsinin ruhunda ve fevkinde (üstünde) büyük dâhi-i müncinin (kurtarıcı dâhinin) istikbâli tenvîr (aydınlatma) ve teshîr eden (büyüleyen) kudret ve inkişâf şaşasını ihtiva etmek itibarıyla fevkâlade ehemmiyeti hâiz olduğu gibi dolayısıyla mülâkatı veren hükûmet ricâlimizin de geçirdikleri hayat safhaları hakkında lezzetle okunacak malumâtı hâvi olacaktır. (toplayacaktır.)

Karilerimizin bunları merakla takip edeceklerine kâni bulunuyor ve bunu gazetemizin karilerine naçiz hürmetlerinden biri addediyoruz.”

Tefvik Rüşdü Bey’in Beyanatı:

-Merhaba!

Vekâlet odası kapısının önündeki kırmızı paravananın arkasından, matruş yüzü sevimli bir kuklaya benzeyen Hâriciye Vekili pesden (alçak sesle) söylüyordu:

-Merhaba, dedim. Sağ elini kalbi üzerine bastırmış hiç de ümit etmediği bir zamanda beni karşısında gördüğüne mütehayyir (şaşırmış) gibi duruyordu. Galiba Çekoslovak sefirini henüz savmıştı. Şükrü Kaya Bey’le bir ziyafete gitmeye hazırlandıklarını Kalem-i Mahsus (Özel kalem) Müdürü Hamid Bey’den işitmiştim. Arkadan her zamanki ciddi tavrıyla Şükrü Kaya Bey görüldü. Tefvik Rüşdü Bey Kalem-i Mahsus Müdürüne paravan önünde emirler veriyordu. Saat on dokuz buçuktaki ziyafetten bahsediyorlardı. Söz tekrar bana intikal etti. Şükrü Kaya Bey elindeki mazrufu yırtarken Türkiye Hâriciye Vekili, Kalem-i Mahsus Müdürüne dedi ki:

-Yeni tanış değil ya canım. Eski... Yarın için bir saat tayin et...

Hâriciye Vekili ile Hâriciye Encümeni Reisi gittikten sonra Hamid Bey anlattı:

-İşler o kadar çokmuş ki vekil böyle geç vakitlere kadar başını kaşımaya fırsat bulamazmış. Bazı geceler olurmuş ki, saat 23’e kadar mülakatlara gelen sefirlerin birini diğeri takip edermiş.

Anlaşılıyordu ki, Hâriciye Vekili, gece yarısından sonra yemek yiyip, sabaha karşı yatabiliyor, öğle üzeri de işine bakmaya muvaffak oluyordu. Ertesi akşam memûlün (beklenenin) hilafına bir ziyaret çıkmazsa tam saat on sekiz buçukta Tefvik Rüşdü Bey’e mülâki olabilecektim...

-Buyurun, dediler... Vekâlet odasına girerken Hâriciye vekilini kapının kenarında

selamladım: Simasını küçülten Amerikan gözlükleri altından gülümseyen iri gözleri pek neşeliydi; Sordu, söyledim. Bahis Gazi'ye intikal etti. Wilson'un karşımdaki gümüş elbiseli, nahif tipi asabiyetle yüzüme baktı:

-Gazi'yi mi soruyorsun dedi? Sarardı...

-Sana ne söyleyeyim, dedi. Sen onun gözlerini gördün mü hiç? {dişlerini sıkıp, küçük ve sevimli başını iki tarafına sallayarak} O gözler, diye devam etti: Şüphesiz bilirsin. Onlar her şeyi ifadeye kadirdir.

Ve karşımda küçücük çevik vücuduyla fırlayan Tevfik Rüşdü'yü mesai yazıhanesinin fevkinde (üstünde) duran yağız çehreli, çatık kaşlı, mehîb (heybetli) Gazi'nin resminin karşısında buldum. Sağ elini uzatarak:

-Bak, diyordu... Bu bîtâb memleketi düvel-i muazzama sırasına sokan büyük adamın gözlerine bak...

Baktım. Hâriciye Vekili heyecanından titriyordu: Birden kapı açıldı ve onun son söyleyeceklerini dinlemeye vakit bulamadım:

-Fransız Sefiri geldi, dediler, çıkmaya davrandım. Bu inkılâbın bidayetinde bir gazetede çalıştığımız dür-bîn (uzağı gören) adam ellerimi tuttu ve seri karar vermiştik:

-İki gün sonra onunla öğle yemeği yiyecek ve uzun, çok uzun görüşecektik. Fransız sefiri, Hâriciye Vekilinin yanına girerken ben çıktım.

Tevfik Rüşdü Bey'in Çankaya'daki evini görmeyenler elbette bilmezler. Yanında Hâriciye Konağı inşa edilen bu küçük bağ evinin, belki iki odasıyla iki küçük salonu vardı: Bu salonda Gazi'nin menâkıbını dinleyeceğim. Kapıdan giriniz. Gazi'nin agrandisman (büyütülmüş) çatık kaşlı resmiyle karşılaşacaksınız. Solda bir kütüphane vardır. Ortada üzerinde altı kollu alüminyum küçük bir şamdan parıldayan iki küçük masa. Yanında bir



soba. İsmet Paşa'dan başlayarak vekiller ve sefirlerden bazılarının fotoğraflarında nihayetlenen temiz kireç sıvalı bir duvar. Karşıda üzerinde Rus Sefiri Suriç'in, Rus masnûâtından (sanatından yapılmış) çerçevesiz küçük bir portresi bulunan Hâriciye Vekilinin yazıhanesi. İşte burada vekil ile Hâriciye encümeni reisi baş başa kalarak uzun ve soğuk gecelerde memleketin mukadderatını dertleşiyorlardı. Tevfik Rüşdü Bey'in refikasının eliyle işlediği, ipek ve sırmalı yuvarlaklar, pembe dallı ipek koltukları süslüyordu. Kalem-i mahsus başkâtibi izahat veriyordu:

- Şu portre, kerimleri Emel Hanım'ın, beriki Bükreş Sefirinin, öteki Viyana Sefiri Hamdi Bey'in...

Küçük salonda yeni temizlenen soba hararetleniyorken gürbüz bir çocuk yemek masasını tanzim etti. Hâriciye Vekili ancak saat ikide yemeğe oturabiliyormuş. Soba yanmaya yüz tutarken, elleri pantolonunun ceplerinde olarak

Hâriciye Vekili geldi. Çankaya’nın en yüksek tepelerinde güneşli havalarda bile böyle soğuk olduğunu söylüyordu. Elindeki koca maşa ile sobanın üst kapağını açtı. O tuttu, ben odun doldurdum: Yemeğe oturduk. Hâriciye Encümeni Reisi Şükrü Kaya Bey içeride tıraş oluyormuş. Biz çorba içerken onun yeri ve tabağı boş duruyordu. Hizmet eden çatık kaşlı, al yüzlü Anadolu uşağı, Paris lokantalarındaki garsonlar kadar mümâreseli, (alışık) hindi dolmasının kenarlarından taşıdığı kayık tabağı sundu. Kalem-i mahsus başkâtibi soğukta hâlâ titreyen Hâriciye Vekiline hatırlattı:

-Emel Hanım olsaydı, dedi.

Sonra bana döndü:

-Tevfik Rüşdü Bey’in kerimesi (kızı) hindi buduna bayılmış. Karşımda oturan Hâriciye Vekili, tabağıma göğüs tarafından bir parça koyarken içini çekti:

-Ah, Emel, dedi.

Sonra pest, göğüs geçirdi.

-Emelcik...

Her şeye katlanan bu zavallı adam, küçük kızının hasretine tahammül edemiyordu: Yan kapı gıcırdadı. Şükrü Kaya Bey, iri yeşil gözleri gülümseyerek ilerliyordu.

-Hoş geldiniz...

Yemek masasına yerleşirken ilave etti:

-Nasılsınız?

Bu mütevazı salonun sade yemeklerinden, bir vakitler cepheden cepheye koşan, beyaz gözlüklü, kesik bıyıklı, zayıf Tevfik Rüşdü’yü hatırladım. Afyon’dan Konya’ya, Konya’dan Bolvadin’e koşar dururdu. Uşak’a baskın yapılacakmış. Aziziye’de isyan olmuş. İstanbul’da teşekkülü düşünülen ilk milli Meclis-i Mebusan’a ahalinin intihâbı lazım imiş. 336 (1920) senesinde bir çalığışu gibi cepheden şehirlere ve şehirlerden köylere sıçrayıp cıvıldaayan şuh Tevfik Rüşdü, 926 senesi Şubat’ında muazzam cumhuriyetin Hâriciye işleriyle uğraşılan, basık damlı bağ evinde, soluk yüzlü, ağır başlı idi.

Kahve içerken sordum.

-Gazi’yi ne zaman ve nasıl tanıdınız?

Şükrü Kaya elleri cebinde, yemek masasının etrafını arşınlayarak ağır ağır dolaşıyordu. Tevfik Rüşdü Bey kısık ve biraz da batî (ağır ağır) cevap verdi.

-325’de (1909) azizim, dedi. Hani şu İttihad ve Terakki Kongresinde {parmağıyla hesap ederek} galiba on yedi sene evvel diye tebessüm etti. Öyle değil mi? On yedi sene evvel olacak. O zaman Gazi, kolağası idi, azizim. Bu genç adam, koca İttihad ve Terakki Kongresi’nde, tek başına, öyle ya, bir başına ordunun siyasetten tecridini iddia ediyordu. Ben kongre kâtib-i umumisi (genel sekreteri) idim.

Titreyen eliyle kahvesinden bir yudum daha aldı. Ceviz yazıhane üzerindeki telefon çaldı.

-İngiliz Ataşemiliteri, Gazi'nin çiftliğini ziyarete müsaade rica ediyordu. Bir lahza durduk. İradesi çıktı. Devam ettik.

Hâriciye Vekili:

-Sigara almadınız, Ârif Bey, dedi.

Sigara yakarken serian anlatmaya başladı.

-Nasıldı? Evet... Düşününüz ki, Heyet-i Umumiye, Kolağası Mustafa Kemal Bey'e zıt idi. Düşünün birader. Ben de dâhil olduğum halde, ekseriyet Mustafa Kemal Bey'in fikirlerinin ve kendisinin aleyhinde hazırlanmış olmasına rağmen, o çok büyük bir tahammül göstermişti. Size nasıl anlatayım. Çok, çok büyük bir tahammül. Sırasıyla fikirlerini develope ede ede, bir gün geldi ki, monşer, birkaç celse sonra bizzat kongre riyasetine geldi.

Tevfik Rüşdü Bey, iri gözlüklerinin parlak camlarının altında parlayan gözlerini kırıştırarak devam etti:

-Burası o kadar müşkildir ki, kendisi anlatmalı ve Hâriciye Encümeni Reisine döndü:

-Öyle değil mi Şükrü Kaya? Sen dinledin değil mi?

Şükrü Bey başıyla tasdik etti ve Rüşdü Bey devam etti.

-325'te şimdi mevki pek de hatırımda değil: Gazinomsu bir yerde, şöyle bir kenarda, onunla baş başa oturuyorduk. Münakaşa ettik. Tabi ne üzerine münakaşa olduğunu anladınız, monşer. İşte canım. Hani, İttihad ve Terakki'nin genç Mustafa Kemal'le muarız olduğu ordu ve siyaset meselesini...

Hâriciye Vekili burada gözlerini süzdü. Bir lahza on yedi senelik mâziye avdet eder gibi oldu. Dudakları titriyordu. Pes (alçak ses) ve ahenkdar anlattı:

-İlk ve son münakaşa azizim. Bu tarihten sonra kendileriyle herhangi bir şey üzerine münakaşa ettiğimizi bilmiyorum. Evet, bugünkü gibi hatırımdadır. Davası ve mantığı o kadar kuvvetli idi ki, nasıl söyleyeyim Ârif Bey. Az ve çok selamet-i fikir sahibi bir adam için, o iddiaları kabul etmemek kabil değildi. Nasıl ki, kâtib-i umumi sıfatıyla benimle ilk ve son münakaşa da, muvaffak oldu ise, birkaç celse zarfında, çok değil üç dört celselik kısa bir müddette vaziyete tamamen hâkim oldu. Fikri kabul edildi. {Tevfik Rüşdü Bey mırıldanarak tekrarladı} Kabul edildi. Fakat merkez-i umumi, gizliden gizliye ordu ile münasebetini idame etti (sürdürdü). Hayfa (yazık) ki, erkân-ı harbiye (kurmay) Kolağası Mustafa Kemal Bey'in kongre tarafından kabul edilen tezi tatbik edilmedi.

-Yani? Dedim.

-Yani o zamandan beri, kendisine, fikrine, şahsına meftun oldum.

Rengi sarararak dudakları titreyen muhatabım birden, ayağa kalktı ve katî kestirdi:

-Onun fikirlerinin tesirinden bir an kurtulduğumu bilmiyorum.

Ve hep birden irkildik. İlerideki Çankaya Caddesinden taşıp, ılık güneşin soğuk yamaçlarına süzülüp sinmeye çalıştığı sıralarda, bir gulgule (gürültülü ses) dalgalanıyordu:

"Dünyalara bedeldir, mâh cemalin,

Allahım’a emanettir Kemal’im...”

Bir müddet, Çankaya sırtlarına tırmanan otomobillerin gürültüleri arasında vakit vakit kesilip canlanan aynı mısraları ve aynı gür sesleri dinledik. İlerideki çıplak yolda şeritlenip, bağların dirseklerini dolanan bir bölük askerin gittiği anca seçiliyordu.

Hâriciye Vekiline sordum:

-Siyaset sahasında Gazi?

Daha pencere önünden çekilmemişti. Ötede Adliye Vekilinin bağının cephesini dolanan askeri kitanın son sırasını da gözlerinden kaybettikten sonra döndü:

-O kadar çok misal söyleyebilirim ki, diye tebessüm etti. Mesela. Karakteristik dört beş vaka zikredebim. Harb-i Umumi infilak ettiği zaman, Paşa, Sofya Ataşemiliteri idi ve sen bunu iyi bilirsin...

-Evet, dedim.

-İşte birader. Lütfen bana yazdığı on sekiz sahifelik mektubunda Harb-i Umumi macerasının şekli-i cereyanını ve neticesini kâmilen haber vermişti. Balkan hükümetlerinin vaziyetlerini birer birer tetkik ediyordu.

Tevfik Rüşdü Bey o zaman bu mektubu merkez-i umumide Doktor Nazım Bey’e ve galiba da diğer arkadaşlarına göstermiş, Sofya Ataşemiliteri Mustafa Kemal Bey’in mektubunu önüne gelene okumuş, bir taraftan Nazım Bey de çalışmış, kimse dinlememiş ya dinlemek istememişler. Nihayet kurban bayramı hadisesi, o meşum emr-i vaki ihdas etmiş. Bu hadiseden teessürle bahseden Tevfik Rüşdü Bey devam etti:

-İkinci büyük hadise; Paşa’nın Samsun’a çıkarak milli hareketi tanzim ve müsmir (faydalı) kılmasıdır. Fakat Gazi’nin dehasını size en canlı bir misalle daha ispat etmek isterim: Milli hareketten doğan Türkiye’yi nazar-ı dikkate alınız. Bir yeni Türkiye ki, onu hazinesinin ve ordusunun en kuvvetli zamanına îsal ettiği gün Mustafa Kemal, sulhü istihsal ediyor. Öyle zayıf olarak değil, kuvvetli hem de çok kuvvetli olarak. Bunlar ne büyük teşhislerdir? Ezcümle: Moskova Muahadenâmesiyle Ankara İtilafnâmesi, Gazi’nin şahsen bunlara karar veriş ve bu kararların neticeye tesiri... Onun öyle herkes gibi görüp, düşünmediğini tamamen göstermez mi? Ne zannediyorsunuz? Bu tadâd ettiklerim (saydıklarım) arasında yekûnu yüz binlere varan hergünkü kuvvetli vakalar ve teşhisler ayrıdır.

Bu aralık telefon çaldı. Tevfik Rüşdü Bey üç dakika kadar telefonla meşgul oldu. Yerine avdet ettiğinde Gazi’nin idare sahasındaki dehasını sordum.

-Teşkilat-ı Esasiye’nin yaşadığı bütün safahat, onun işidir. Bu memleketin yegâne efendisinin köylü olduğunu o, herkese öğretmiştir.

Karşımda söyledikçe coşan tecrübeli adamın ağzından Gazi’nin askerlik hususundaki kudretini işitmek merak ve zevkinden kendimi alamadım. O da, ben de ve bütün âlem de Mustafa Kemal’in askerliğine vakıftık. Hâriciye Vekili:

-Bunu bilmeyen var mı? diye başladı. Trablusgarp, Anafartalar, Bitlis. İlave etim:

-Ve hassaten 26 Ağustos. Tasdik etti:

- Yoksulluk içinde dehasıyla memlekete şeref getiren zaferleri herkes hatırlar. Yalnız size şunu söyleyeyim azizim ki, son yirmi sene zarfında memleket, birçok felaketli harpler görmüştür. {Burada yumruğuyla masaya vurdu, dişlerini sıkarak} Hep felaket ve mağlubiyet. Dikkat etiniz mi bilemem? Gazi'nin cephelelerinde daima zaferden başka bir şey görülmuş değildir. Balkan Harbi'nde eseflerle kaydedeyim: Bir takım esbap (sebepler) dolayısıyla memleket kahrolmuştur. Lakin. Bir şanlı ve fakat kanlı Bolayır olduğu da unutulmamalıdır.

Vekil Bey, bir sigara uzattı:

-Hele, yak, dedi. Kendisi de bir sigara yaktı. Dışarıya çıkmış olan Şükrü Kaya Bey içeriye geldi. Can kulağıyla bizi dinliyordu. Sıcak oda da rehavet veren mavimtrak sigara dumanlarının dalgaları arasında sordum:

-Beyefendi Gazi'nin hitabet kudreti hakkında ihtisâsınız nedir?

Matruş yüzlü muhababım, gözlüğünün çerçevesini oynatarak güldü ve kuvvetli kuvvetli söylemeye koyuldu.

-Nutukları meydandadır a birader. Bilhassa işaret edeyim ki: Gazi'nin halk arasında söylemeye başladığı anda, kuvvetli şahsiyeti o kadar tebarüz eder ki... Memleket için en son, bence çok mühim bir reha (kurtuluş) ve temeddün (medenileşme) eseri olan şapka hadisesini hatırlayınız. Millet, Gazi'nin nutuklarıyla şapkayı kendiliğinden kabul etmiş, Meclis-i Milli ancak bunu ancak kayıt ve tescile memur olmuştur.

Sol tarafına döndü:

-Öyle değil mi Şükrü Kaya?

-Öyle... Tamamen öyle.

Yine bana teveccüh etti (döndü). Yarım kalan sigarasını parmakları arasında sıkıp çekiştirerek dedi:

-Halk, Gazi'nin arkasından şuurla gider. Mantiği çok kuvvetli, sözleri herkes tarafından behemehal anlaşılır. O, söz söylerken iğlak (anlaşılmaz) ve ibhâm (sözün anlaşılmayacak derecede kapalı olması) sevmediği şeylerdir, birader. Gazi, muayyen maksadına varmak için zemin ve zamanı ölçmeyi bilir. Söyler ve mutlaka yaptırır. Gazi'nin bütün bu muzafferiyetlerini, bütün bu büyük eserlerini muhakeme ederseniz azizim, görürsünüz ki, hadisâtla vekayiyle tecrübelerle alemşümül bir deha teşkil eder. O, dimağında evvelden tersim eylemiş (çizilmiş) olan bir gayeye varmak için muayyen merâhil (aşamalar) kateder. Bunların arasında en küçük bir tarz-i fikir (fikir ayrılığı) bulmak kabil değildir. Ancak bunların her biri bir safhadır.

Tevfik Rüşdü Bey artık bir çağlayan gibi tatlı akıyordu. Ben sormadan o söyledi: Gazi'nin kudret-i kalemiyesine intikal etti. Gazi'nin kudret-i tahririyesi (yazı gücü) resmi ve hususi muharreratında (yazışmalarında) tamamen bir sehl-i mümtenî (sade görüldüğü halde taklit edilmesi zor söz) teşkil eylemekte imiş...

Yalnız selâsette (akıcılıkta) değil, kelime intihabında da göze çarpar, diyordu. Gazi daima en veciz ve şedid kelimeleri intihab eder, tahrir kudretini metin tâbiyla telif edermiş. Şirin muhababım eliyle göğsüne vurdu.

-Ayaktayken bana not ettirdiği birçok muharrerat-ı siyasiye ve resmîye, yeni edebiyatımızın en celi (açık), en canlı ve en vezir birer nümunesi olmaya lâyıktır, dedi.

-Ah, Ârif Bey; hususi meclislerde vakit vakit söyledikleri not edilse, onlar da başlı başına bir servet-i fikriye ve edebîye teşkil eder, Monşer.

Yine yan tarafına döndü:

-Neydi o, geceki Şükrü Kaya?

-Evet...

-Yazık, not edemedik diye, dinleyenlerin hisleri, fikirleri üzerine tahakküm etmişti. Zaten Gazi, çok tetkik etmeden, çok kuvvetli kanaat haline gelmemiş olan bir şey söylemez ki.

{Tevfik Rüşdü Bey, burada kendi kendisine söylenmeye başladı}Fakat bana öyle geliyor ki, bu dâhiyane fikirler esasen ve haddizatında kendisinde doğmuştur. O, fikri bulmak için değil, ispat etmek için delâil (deliller) arar.

-Mademki böyledir, biraz da inkılâpta Gazi’yi araştırmak istemez misiniz?

-Hay, hay. Fakat inkılâpta Gazi demek, nâ-mütenâhîyi (sonsuzu) tasvir gibi bir şeydir. Acz (beceriksizlik) ve taab (yorgunluk) tanımayan Gazi’nin iradesiyle Türkiye’nin yılmaz aşkı ve menba-ı inkılâbı, mütemadiyen hâl-i heyecanıdadır. Nasıl ve nerede tevakkuf edeceğini (duracağını) ancak kendisi bilir. Emin olunuz ki, aralık yerdeki muvakkat vakfe-gâhlar (duraklar) birer merhaleden ibaret kalacaktır. İnsanları efendi görmek, insanların saadeti... Türkiye’nin tam manâsıyla istiklal ve saadeti ve bir âmil-i medeniyet olmuş. İşte Onun en büyük maşuku (sevgilisi).

-Bu itibarla, Gazi’yi tarihte kimlerle mukayese kabil olduğuna kailsiniz?

İki ellerini birden açıp muhayyel (hayal edilen) bir şey keser gibi iki yanına salladı ve:

-Asla... Asla... Bence hiç kimseyle... Çünkü Gazi, azizim, asırlar arasından vakit vakit milletlere gelen âlemşümül dehalardan en sonuncu ve binaenaleyh, en mütekâmilidir. Talih, o dehayı bu defa Türk milletine bahşetmiştir. Bu itibarla Gazi için paralizm yapmak bence mümkün değildir. Anladınız mı Ârif Bey? dedi...

Büyük Millet Meclisi Reisi Kazım Paşa için mülakat saati tayin etmesi rica edilirken, Doktor Tevfik Rüşdü Beyle şehre inmek üzere Çankaya’daki Hâriciye Bağını terk ettik.¹³

B- Şükrü Kaya

Ârif Oruç, Tevfik Rüşdü ile mülakat yaparken yanında bulunan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ile yaptığı sohbet iki tefrika halinde yayınlandı. Atatürk döneminin önemli siyasetçilerinden Şükrü Kaya (1883-1959) ilk ve ortaöğrenimini doğduğu İstanköy’de yaptı. Midilli İdadisi’ni bitirdikten sonra 1902’de İstanbul’a giderek Galatasaray Sultanisi’ne kaydoldu. Ertesi yıl, aynı zamanda Hukuk Mektebi’ne de devam etmeye başladı ve 1908’de mezun oldu. Mezun olduktan sonra Paris’e gidip orada da Hukuk Fakültesi’nden mezun olarak yurda döndü (1912). Çeşitli bakanlıklarda görev yaptı; yargıç olarak Edirne’de de çalışan Şükrü Kaya, Mülkiye Müfettişliği ve Muhacirin Genel Müdürlüğü görevlerinde de

¹³ *Vakit*, 13 Mart 1926.

bulundu. Mondros Mütarekesi'nden sonra Ocak 1918'de istifa ederek yerleştiği İzmir'de kurulan Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin harici işlerine bakma görevi kendisine verildi. Ne var ki, Şubat 1919 sonunda tevkif edilerek Bekirağa Bölüğü'ne kapatıldı. 10 Haziran 1919'da Bekirağa Bölüğü'nden alınarak 67 arkadaşı ile birlikte Malta'ya gönderildi. 16 arkadaşıyla birlikte Malta'dan kaçarak İtalya ve Almanya üzerinden Anadolu'ya geldi. Birinci Lozan Konferansına danışman olarak katıldı. 1923'te yenilenen seçimlerde Menteşe milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girdi. Hâriciye ve Adliye komisyonlarında çalıştı. Hâriciye Komisyonu Başkanlığına seçildi. Kısa bir süre Ziraat (Ağustos-Kasım 1924) ve Hâriciye Vekilliği (Kasım 1924-Mart 1925) görevlerini yürüttü. 1927-1938 tarihleri arasında kesintisiz Dâhiliye Vekili olarak görev yaptı. Bundan dolayıdır ki "Atatürk'ün Dâhiliye Vekili" olarak anılır. Bakanlığı süresince modern Belediyecilik anlayışını yerleştirdi. Toprak Reformu yasa tasarıları hazırladı. Laikliğin kurumsallaşması için pek çok kanunun çıkarılmasına öncülük etti. Şükrü Kaya da Tevfik Rüşdü Aras gibi, İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçilince siyasi hayattan çekilerek Gemlik'teki zeytinlikleriyle meşgul oldu ve 1959'da vefat etti.¹⁴ Çok iyi derecede Fransızca bilen ve bu dilden pek çok kitabı dilimize kazandıran Şükrü Kaya, zengin bir kütüphaneye sahipti.¹⁵

Vakit, Şükrü Kaya ile yapılan mülakatı da sütunlarına şöyle taşımıştır:

"Gazi Paşa'yı Nasıl Tanıdınız? Şükrü Kaya Bey Hatıra ve İhtisâslarını (duygularını) Anlatıyorlar.

Yine Tevfik Rüşdü Bey'in bağında: İlik nefesleriyle küçük salonu ısıtan soba, tatlı tatlı çıtırdıyor. Dar ve basık pencerelerden, uzakta ağarıp beneklenen beyaz binalarıyla toprak renklerinin alacaladığı Ankara görünüyordu. Açık ve tok havada renksiz güneş, soğuktan sinmiş gibi üzerlerinde hareket ve hayat eseri görünmeyen Çankaya tepelerini gölgelendiriyor; önümde duran uzun masaya, Tevfik Rüşdü Bey'in genç sofracısı beyaz örtü sermekle meşgul görünüyordu. Tevfik Rüşdü Bey ile Şükrü Kaya Bey, daha yemek yememişlerdi.

Birkaç gün evvelinden bronşitinden rahatsız olan Şükrü Kaya Bey'in öksürükleri, iç odadan salona kadar geliyordu... Sonra yemeğe oturduk ve neşeli bir yemeğin yarısındanayken telefon çaldı; Tevfik Rüşdü Bey isticâlle (aceleyle) söyledi:

-Başvekil Paşa, geliyormuş...

Bir lahzada yemek tabaklarıyla çatal ve bıçaklar birbirine karıştı. Bir misafirle biz içeriye çekildik. Şükrü Kaya Bey tuvaletini yapmaya seğirtti. Tevfik Rüşdü Bey kravatını düzelterek tekrar salon kapısına ilerledi. Salonla yatak odasını ayıran iç kapının aralığında süratle içeriye giren Başvekilin zinde çehresini gördük: Saçları hafif ağarmış, bastonuyla siyah şapkasını elinden bırakmaya lüzum görmemişti. Geldi, yüksek sesle görüştü ve gitti. Sekiz dakika sonra, biraz evvel bozulan sofraya yeniden kuruldu. Tabakların muhteviyatı yeni baştan tazelandı ve tekrardan telefon urdu (çaldı).

-Mösyö De Jouvenel, saat on beşte Tevfik Rüşdü Bey'i görmek istiyormuş. Hâriciye Vekiline bugün için rahat yemek yemek nasip olmayacaktı. Şapkasını aldı, paltosunu

¹⁴ Şükrü Kaya'nın siyasi hayatı hakkında bakınız: Mustafa Solak, *Atatürk'ün Bakanı Şükrü Kaya*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013; *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM II. Dönem (1933-1927), III. Cilt, TBMM Vakfı Yayını, Ankara 1993, s.616-618.

¹⁵ Murat Turan, "Bir Cumhuriyet Bürokratinin Entelektüel Birikimi Tek Parti Dönemi Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Kitaplığı", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 284 (Ağustos 2017), ss.58-65.

giydi ve arkasında Kalem-i Mahsus Müdürü ile misafiri olduğu halde küçük bir katar teşkil ederek salondan çıktılar...

Yalnızca kahveleri içerken Şükrü Kaya Bey’e sordum:

-Gazi’yi ne zaman tanıdınız?

Yutkunup düşünerek cevap vermeye başlarken, öksürük tuttu:

-Ben dedi, size anlatayım: Gazi, 14 Temmuz inkılâbı esnasında, rüfekası arasında isabet reyiyile temeyyüz etmiş (kendini göstermiş) bir rical-i inkılâp olarak tanınmıştı. Ârif Bey, ben Gazi’yi şahsen ilk defa olarak Hareket Ordusu Erkan-ı Harbiye Reisliği’ni ifa ve hareket icra ederken gördüm: fakat o sırada ben, bir nefer olduğum için kendileriyle temasım mümkün olamamıştı.

Hâriciye Encümeni Reisi, hizmetçiye seslendi. Bir kibrit istedi. Sigarasını yaktı ve tane tane anlattı:

-Bilahare Gazi’yi, Gazi’nin âli (yüksek) vasıflarını ve seciyelerini, bitmek ve tükenmek bilmez menkıbelerini, Fethi Bey’den işitirdim. Lakin Gazi, Anafartalar, Bolayırlar, Bitlisleri yaratırken, yine Onu çok yakından takip ediyordum...

Menteşe mebusu, burada bir lahza için tevakkuf etti (durdu). Ta gözlerimin içine bakarak nakle başladı:

Hani bir vakitler, Ferid Paşa Hükümeti birçok münevverânı (aydınları) Bekirağa’ya sevk etmişti. Bu meyanda Şükrü Kaya Bey de varmış. Orada arkadaşlarını ziyaret eden daima mağmum (tasalı) yüzlü, müteessir, Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Bekirağa’ya çok tarihi bir nam izafe eden arkadaşlarını, arada sırada ziyarete gelir, onları teselli ederek kalplerini ümitlerle doldurup gidermiş. Şükrü Kaya Bey de Gazi’yi böyle kapkara ve ümitsiz bir günde Bekirağa’da görmüş. Sâbık Hâriciye Vekili diyordu ki:

-O menhûs (uğursuz), meyûs (ümitsiz), karanlık günlerde Gazi’nin ziyaretleri takip ettikçe bizim de halâs (kurtuluş) ümitlerimiz artıyordu. Ve ben birader, Gazi’yi ilk halâskâr (kurtarıcı) olmak üzere orada tanıdım. Mefkûrelerini fiiliyata îsâl edecek (ulaştırıcak) kuvvetli bir dehaya sahip olduğuna daha oradayken inandım.

Sana çok çok mühim bir vakadan bahsedeyim: Gazi, Anadolu’ya geçmeden bir iki gün evvel yine Bekirağa’yı ziyarete gelmişti: Fethi Bey’le bir müddet hususi görüştükten sonra ayrıldı. Fethi Bey, o gün ve geceyi heyecan içerisinde geçirdi. Fakat heyecanı başka şeylere atfediyordu. Ertesi gün, gazeteler Gazi’nin Samsun’a hareketini yazdı. Ben de bu havadisi, Fethi Bey’e okumuştum. Sadece, ‘İnşallah, selametle vâsil olur’ dedi. Bir müddet sonra, Fethi Bey bana Gazi’nin yüksek tasavvurlarını anlattı. Fethi Bey, son derece müteheyyiç (heyecanlı) idi. Vahidettin’in bu tayinden pişman olarak Mustafa Kemal’i geri çevirmesinden korkuyordu. Fethi Bey sonra İngilizlerin Gazi’yi çevirerek tevkif etmelerinden de çok ürküyordu.

Şükrü Kaya Bey, iri yeşil gözlerini sabit bir noktaya dikerek heyecanlı:

-O saniyeden itibaren Paşa’nın Samsun’a muvasalatı haberi gelinceye kadar, Fethi Bey ve bazı arkadaşlar günlerimizi heyecan ve asabiyet içerisinde geçirdik. Çünkü efendim, Paşa’nın tevkifi ve geri çevrilmesi gibi bir facia, memleketin, Anadolu’nun başsız kalmasına mücip olacak, milletin istinat edebileceği son ümit de kırılmış bulunacaktır.

Burada, sana ne söylesem tasvir ve ifhâm edemem (anlatamam) birader. 'Ah. Hele, bir varsa' sözü, aramızda ardı arkası kesilmez bir temenni ve bir parola olmuştu ve temin ederim ki, Gazi'nin Samsun'a muvasâlatı haberi, bizim için teranesi takip edecek ilk müjde-i zafer oldu. Bence hala bugün dahi, gerek saraya gerek düşmanlara indirilen ilk darbe-i muvaffakiyet de budur: Yani, Gazi'nin Samsun'a sâlimen ve muvaffakiyetle çıkabilmesi hadisesi.

Tebessüm ederek:

-Gazi Paşa, dedi, bizim de halâsımızı (kurtuluşumuzu) ve Anadolu'ya geçmemiz planını tertip etmişti. Fakat onun Samsun'a muvasâlatından birkaç gün sonra, bizi de Malta'ya nakleyemiş bulunuyorlardı.

-Ya siyaset sahasında Gazi, dedim.



Vakur ve çok ciddi duran muhabatım tekrarladi:

-Siyasette Gazi, yalnız bir dâhi olarak değil; bir şahika-i dehadır (deha zirvesidir). Eseri: Müstakil ve dâhilde müterakki ve münkeşif (gelişmiş) hariçte kuvvetli ve şayan-ı hürmet Türkiye Cumhuriyeti'dir. Tarihte kimseye böyle katî, serî ve sağlam bir muvaffakiyet nasip olmamıştır. Eğer, siyaset demek, yüksek bir mefkûrenin şu ve bu sahada fiiliyata inkılâbı demekse, Gazi bunların hepsini birden, bidâyetten (başlangıçtan) sonuna kadar birer, birer tasavvur etmiş, düşünmüş ve mevki-i icra ve tatbika koymuş büyük bir inkılâpçıdır. Türkiye İstiklali, hilafetin ilgası, Teşkilat-ı Esasiye, cumhuriyetle nihayetlenir. Bugünkü medeni harekât ve icraat, dün en şîâniyetçi (şöhretli) mefkûrecilerimiz için uzak bir hayal

idi. Bugün Gazi'nin deha-i siyasisi sayesinde bunlar birer hakikattir.

Şükrü Kaya Bey, bir iki saniye kadar muvaffakiyetli ve mağrur nazarlarla yüzüme baktıktan sonra dedi ki:

-Emin olunuz Gazi bu mefkûreyi; tesadüfî olarak değil, günü gününe, ta uzun senelerden beri düşünüp tasavvur ederek, hatta hadisât ve muhiti tedvir (dönüştürerek) ve ihzar ederek (hazırlayarak) mevki-i tatbika koymuştur. Gazi, bence tasviri değil, tasavvuru bile güç bir şahsiyettir. Onu, kendi hatıralarından ve eserlerinden okumak ve anlamak lazımdır. Ben size tahassüsâtımın (duygularımın) yalnız hulâsasını söyleyebiliyorum...

Ve Büyük Millet Meclisi Hâriciye Encümeni Reisi'ne, askerlikte Gazi'yi soracaktım. Askerlikte... Kelimesi dudaklarımdan dökülürken yeni rendeleri üzerinde gıcırdayıp yarım daire çeviren kapı açıldı: Hizmetçi girdi. Geldi. Küçük sobanın ateşini tazeledi. Bir lahza susmuştuk. O çıktı. Ben sordum:

-Askerlikte Gazi ne demektir?

Muhatabım birbiri arka sıra kesik ve boğuk birkaç defa daha öksürdü. Yutkundu ve kelimeleri çekinmeyerek birer birer söyledi:

-Gazi’nin asırların yetiştirmediği en büyük bir kumandan olduğunda, Avrupa generalleri de, rical-i askeriyesi de müttefiktir. Ben asker olmadığım için, bir askerın iktidarını gayet tabii olarak basit bir muhakemeyle, yani muvaffakiyetin neticesiyle ölçerim.

Şükrü Kaya Bey’in yeşil gözleri yine büyüdü:

-Ve düşününüz birader, dedi. Bir kumandanın şöhretine ‘Anafartalar’ kâfiyen, Gazi bin bir müşkilat ve yoksulluk içerisinde, mücehhez (donanımlı) ve kuvvetli bir düşmana karşı Sakaryaları, Afyonları yarattı ve büyük nâmına, İstanbul’un, Trakya’nın ve Anadolu’nun istihlâsını (kurtuluşunu) ilave etti. Hülâsa: Vatanımızı kurtardı. Bence dünyanın ve tarihin en büyük askeri Mustafa Kemal’dir.

-Askerlikteki Gazi ile idaredeki Gazi’yi nasıl bulursunuz. Şükrü Kaya Beyefendi?

Şükrü Kaya Bey bu suale:

-Buna ne hacet vardı birader, diyordu... Mustafa Kemal bir devleti ve milleti kurtarmakla kalmadı. Hiç yoktan yeni bir devlet kurdu. Onu en muasır teşkilatla, en medeni usullerle teşhiz etti. (donattı)

Ve iki eliyle birden pencereden dışarılarını harici ve bütün âfaki işaretle başını salladı:

-Değil mi?

-Tamamen, dedim ve sordum:

-Askerlik ve idaredeki Gazi’den sonra, bu büyük adamı hitabetteki vechesinden tetkik edebilir miyiz?

-Hay, hay, dedi.

-Not ediyorum beyefendi...

-Buyurun ve yavaş yavaş kelimeleri tartarak anlatmaya başladı:

-Ben tarihin büyük hatiplerini okuduğum, Garb’ın da bazı kudretli hatiplerini bizzat dinlemeye muvaffak olduğum zaman, kalbimi bir üzüntü kemirirdi: Milletimizin, her meslekte şayan-ı hürmet zevât yetiştirdiği halde büyük hatipler yetiştiremediğine müteessir olur ve bunu, lisanımızın teşekkülündeki kusura atfederdim. Size şurasını itiraf edeyim ki, lisan müşkülâtı bâki olmakla beraber, Gazi’yi dinledikten sonra, bu teessürüm zâil oldu (yok oldu). Gazi çok derin, çok heyecan-âver, (heyecanlandırıcı) çok mukni (inandırıcı) ve {eliyle işaret ederek} çok zarif bir hatiptir. Gazi en büyük deha-i hitabetini irticalen söylediği ve bir münakaşa-i siyasiye sırasında ve hususiyile halka hitap ettiği nutuklarında gösterir. Evet birader. Gazi’nin nutuklarında nesilden nesile intikal edecek vecizeler; esasat-ı ilmiyede birer bürhândır (ispattır) diye zikredilecek pek çok, pek çok hakikatler vardır. Bunları toplamak erbab-ı ilmimize düşen bir vazifedir. Eğer siz bu mülakatları yazacak kitabın herhangi bir tarafına bu güzide cümleleri toplar ve derç ederseniz, hem ilme hizmet etmiş olur ve hem de benim mütalaamda ne dereceye kadar haklı olduğumu, maddi delilleriyle ispat etmiş bulunursunuz.

Sâbık Hâriciye Vekilinin, ciddiyetle ittisâ peyda eden (genişleyen) gözleri üzerime dikildi ve nezaketle tebessüm etti:

-Başka sorulacak bir şeyiniz var mıydı Ârif Bey?

-Şüphesiz, pek çok, dedim. Ve mesela bir müşkilim daha var?

Öksürerek:

-Nedir?

-Gazi'nin kudret-i kalemiyesi?

-O, bunu teyide ne hacet? Şüphesiz Gazi, yüksek bir kudret-i üsluba maliktir. Vuzûh (anlaşılır olma), kudret ve kelimelerde isabet onun güzide ve ince üslubunun en seciyeli bir harikasıdır.

Şükrü Bey, burada aşağı yukarı gezinmekten fâriğ oldu (vaz geçti). Ve önümde dikilerek şevkle anlattı.

- Daha Gazi'nin mektepteyken edebiyatla iştigal ettiğini kendisinden işitmişim dedi. Ezcümle idadide şiir ve tiyatro yazarlarmış. Ben de bunlara ilave edeyim ki; O, bugün dahi edebiyat ve şiir okumaktan zevk alır ve dünya hareket-i edebiyesini çok yakından takip eder. Gazi'nin resmi emirleri, hususi muhabereleleri ve neşrolunan bazı hâtıraları ifadesindeki kudret ve kuvvete bir delil değil midir?

Ve masanın başında durdu:

-Daha efendim?

-İki sualim kaldı...

Burada telefonla Hâriciye Hukuk Müşaviri Veli Bey'le görüştüler: Şubat'ın on yedinci Çarşamba günü mecliste, Kanun-ı Medeni müzakere edilecekti. Şükrü Kaya Bey çalışacağını söylüyordu. Sonra:

-Evet diye, yüzüme baktı.

-Gazi'yi inkılâp cephesinden tetkik etmenizi isterdik.

Şükrü Bey, bizim, nesil diye bir sigara daha yaktı... Evet, bizim nesil dedi... İnkılâp tarihlerini, hususuyla Fransa İnkılâbını, çok okumuş ve çok sevmiş bir nesildir. Fransa'nın (89) İnkılâbına, 1830, 1848 ve 1870 İnkılâplarını her safhasında tetkik edenlerimiz, inkılâp prensiplerini benimseyenlerimiz pek çoktur. Bu itibarladır ki, Gazi'nin İnkılâp Tarihindeki mevki-i bülendini (yüksek yerini) temin etmek bugünkü nesil için o kadar güç değildir. İnkılâbımızı, ne 1848 ve ne de 1870 ihtilalleriyle mukayese edebiliriz. Çünkü onlar, mevzî ve hedef ittihaz ettikleri mesailde (meselelerde) mahdûtdur (sınırlıdır). Biz inkılâbımızı, ancak Fransa'nın 1789 İhtilali ve bir de bugünkü Rusya İnkılâbı ile mukayese edebiliriz. Size şu ciheti de samimiyetle ilave ederim ki, elbette çok kısa olarak kalması lazım gelen bir mülakatta bu mukayesenin yapılmasına imkan yoktur. Fakat, sana katıyyen iddia edebilmek sarahatle (açıklıkla) söylüyorum: Türkiye İnkılabı hârici ve dâhili şeraitteki müşkilat itibarıyla bunların her ikisine de mütefeviktir (üstündür). Bir vakitler müebbet kürek mahkumlarının ayak ve boyunlarına takılan lâle (demir halka) ve tokalardan daha

kavi (kuvvetli) râbitalarla (bağlarla) Türkü kurûn-ı vustâyâ (Orta Çağa) bağlayan zincirlerin hepsi birden ve bir lahzada Türk’ün İnkılabı kırdı, yok etti.

Şükrü Kaya Bey burada sesini biraz daha yükseltti:

-Düne kadar, sarayın ve hurafelerin esiri gibi görünen Türk milleti, îfası ve icrası çok güç ve herkese nasip olmayan bir hamle-i istihlâsıyla (kurtuluş hamlesiyle) dünyanın ve bütün milletlerin huzuruna hür, mukadderatına hâkim ve temiz bir nasiye (alın) olarak çıktı. Bu istihlâs hamlesi arkasından da vatanın istiklâlîni ve vahdetini (birliğini) kazandı. Düşününüz ki, istila devirlerinden beri, varlığından her gün biraz daha kaybede kaybede şayan-ı ihmal bir kemiyet haline gelmiş olan Türk, dört senelik cidali neticesinde varlığının, benliğinin, haysiyet ve gururunu bütün bir cihana tanıttı.

Şükrü Bey’i yine bir öksürük silsilesi sarstı. İki yudum su aldı ve:

-Fransa İhtilali, netice itibarıyla âlemşümuldür. Türkiye İhtilalinin de âlemşümul olmayacağını kimse iddia edemez, dedi...

Devam etti:

-Nitekim Rusya İhtilali, çok şümulü ve aynı zamanda içtimai, iktisadi bir ihtilal ve cidaldir. Fakat henüz seyrini ikmal etmiş addolunamaz. Ben sana burada küçük bir mukayese yapmak isterim: Fransa İhtilali-i Kebiri safahatını elbette bilirsin. Düşünmeli ki, Fransa İhtilali-i Kebirinde âmil (etkin) olan rüesa (liderler), çok fedakâr, çok azimkâr ve yüksek mefkûrecidirler. Buna rağmen hiçbirisi, inkılâbı tam ve kâmil olarak düşünememişler, zamanın ve hâdiselerin ruşenine (belirsizliğine) tâbii olup gitmişlerdi. Onlar hadiselere değil, hadise ve vakalar onlara hâkim olmuştur.

{Dârülfünunda (üniversitede) ders taktır eder gibi ağır ve vâkıfane} Mesela:

-Küçük bir hadise 10 Ağustos’u doğurabiliyor, reissiz ve başsız halk kitleleri inkılâba hâkim oluyordu. Emin olun, XVI. Lui’nin tereddüdü olmasaydı ve hele Varen’e kaçsaydı, yeni cumhuriyet Fransa’ya giremezdi.

Fransa İnkılâpçılarının diğer bir zaafı da, politikaya kapılmaları ve maksatlarında, gayelerinde ittihat edememeleriydi (birleşememeleriydi). İşte bu iki zaaf, hem o büyük inkılâpçıların ve hem de inkılâbın mahvına sebep oldu. Hâlbuki inkılâbımızda her şey ve her şey, evvelce tasamim (tasarlanmış) ve tasavvur edilmiş ve daima en muvâfık (uygun) zamanlarında tatbik olunmuştur.

Bizim inkılâbımızda, inkılâbın takip etmesi lazım gelen seyri tasavvur ve tasamim ederek rüfeka-yı mesaisine (çalışma arkadaşlarına) telkin eden ve icraatın en muvâfık zamanını intihâb eden (seçen) ve ettiren yalnız, Mustafa Kemal’dir.

Gazi’nin bütün inkılâpçılara tefevvuk eden (üstün olan) diğer en büyük seciyesi de, mefkûresindeki vuzûh (açıklık) ve katiyet ve bilhassa ifade ve tatbikteki doğruluğu, dürüstî-i hareketidir. Hilafetin ilgası ve cumhuriyet mefhumunu, resmen en açık olarak ifade eden O’dur. Giyilecek medeni serpuşun adına ‘şapka’ denildiğini de halka ilk söyleyen yine O’dur.

-Oğlum şu sobaya odun at...

İçeriye giren hizmetçiye üşüdüğünü îma eden Şükrü Bey, yine belîğ ve fâsîh (düzgün) muhakemesine ceryan verdi:

-Yarın, belki çocuklarımız bunun o kadar tehlikeli ve şayan-ı hayret bir kuvvet ve kudreti müeddî (doğuran) bir hadise olduğuna inanmak istemeyeceklerdir. Fakat bizim nesil, bu harekette lazım gelen yükseklik ve kıymeti verecek mülahazâta bâlîgan-mâ-belag (ziyadesiyle) mâliktir.

Ve tekrar bana döndü:

Bu da bu kadar kâfidir. Şimdi diğer sualinize geçelim, diye tebessüm etti ve söyledim:

-Gazî'yi tarihtekilerle mukayese kâbil midir?

-Bu son mudur?

-Evet son.

-Öyleyse dinle: Ben evvela, kendi milletimizin tarihini, hiçbir milletin tarihiyle mukayeseye imkân görmüyorum. Türk'ün tarihi, Türk Milleti'nin menâkıbı, mâzisinin en karanlık günlerinden bugüne kadar, her milletten ziyade tarihin sahifelerini işgal etmiştir. Birçok milletler vardır ki, birader, hayatlarından Türk münasebetini kaldıracak olursanız tarihleri kalmaz. Diğer bir kısım milletler vardır ki, tarihleri parlak olmakla beraber, tarih olabilmek için henüz çok yenidir. Yine diğer bir kısım millet vardır ki, parlak talihleri muayyen bir zaman içinde parlamış ve sönmüş, gitmiştir.

Türk milletinin tarihi, daima ve daima âlemşümül olmuş, uzaktan ve yakından her harekâtı bütün dünyayı meşgul ve alakadar etmiştir. Ufak tefek tevakkuflardan (duraklamalardan) sarf-ı nazar, Türk milleti, tâ bidayetten beri, uzun, uzak ve daimi bir medd (yayıma) halinde, evet, şarktan garba doğru muzaffer bir istila halinde uzamış, taşmış ve kabarmış. Bu meddin biri kurun-ı vustada Atilla'nın kumandasında Fransa'da Şalon'da, diğeri de 17. Asırda Kanuni Süleyman zamanında Viyana'da durmuştur. Burada kâmil kumandanlar Kılıç Arslan gibi bazıları müstesna olmak üzere hepsi de bizzârûre (ister istemez) istilâ kumandanları idiler, müsellah ve mücehhez orduları vardı. Fakat Türk tarihinde Viyana'dan sonra, bir cezr (geri çekiliş) başlamış ve bu cezr son Yunan istilası hal ve şeklinde Sakarya'ya kadar dayanmıştır. İşte bu iki tarih esnasında –Viyana ile Sakarya tarihi arasında- Türkler, cihanın husumetine maruz kalmışlar, zaman zaman dünyanın bütün ordularıyla çarpışa çarpışa kazandıkları ve anavatan ittihaz eyledikleri münbit (verimli) ve güzel toprakları bırakarak çekilmişlerdi.

Son düşman, Anadolu'ya ayak bastığı zaman Türk orduları dağılmış, silahları ve topları toplanmış bir haldeydi. Fazla olarak padişah ve halife de düşmanlarla birleşmiş, milleti boğmaya azmetmişti. Ve Türk milletinin artık tarihteki talihi kapanmış, sönmüş gibi görünüyordu. Bu cezrin Sakarya'yı da geçerek bütün Anadolu'yu istila edeceği ve yeryüzünde hür ve müstakil bir Türkün teneffüs edemeyeceği zannı tamamen umumi idi.

İşte birader, Mustafa Kemal yalnız ve yalnız kendi dehasına ve Türk milletinin celadet ve mertliğine, onun hırs ve istiklal aşkına istinat ederek ilk neferden ve ilk tüfekten başlamak üzere orduları yaptı, teçhiz ettirdi. Şuur-ı millinin intibahı (uyanması), milletin her ferdinin tarihinin makus talihini, evvela Sakarya'da tevkif ve sonra geri çevirerek tarihin ceryan-ı tabi'isini değiştirdi, bozdu...

Büyük Millet Meclisi Hâriciye Encümeni Reisi bir müddet derin derin düşündükten sonra kati ve sarih bir vuzûhla ağır ağır:

-Vatanımızın istiklalini temin eden, milletimizi esaret ve hakarettten ve hatta ölümden kurtaran kumandana karşı, zaaf-ı minnetle itham edilmekten korkmayarak diyebilirim ki, Mustafa Kemal; Türk tarihinin -zaman zaman milletine büyük adamlar yetiştirmekte hiç de uzak olmayan bu tarihin- en yüksek ve en mümtaz şahsiyetidir, dedi...

-Ve ben, Şükrü Kaya Bey’i meclise ait bir yığın evrak kümesi arasında bırakarak, Çankaya’nın çok muntazam yolarına çıktım.¹⁶

C- Mustafa Necati

Ârif Oruç’un mülakatlarına bir süre ara verildikten sonra Mustafa Necati ile yapılan röportajla devam edildi. Diğerleri gibi Maarif Vekili hakkında da kısa bilgi vereceğiz: Mustafa Necati (1894-1929): İzmir’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra İstanbul’a giderek Hukuk Mektebi’nden mezun oldu. (1913) İzmir’e dönerek “Şark” adında lise derecesinde bir okul açtı ve Müdürlüğünü üstlendi. Ayrıca Kız Öğretmen Okulunda Tarih-Coğrafya öğretmenliği ve avukatlık yaptı. İzmir-Aydın Demiryolları Şirketi Hukuk Müşavirliğinde bulundu. 15 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali üzerine İstanbul’a kaçarak İzmir ve Balıkesir yöresindeki silahlı direnişe katıldı. Balıkesir’de arkadaşı Vasif Çınar ile birlikte “İzmir’e Doğru” gazetesini çıkardı. Ayrıca Soma-Bergama-Akhisar Cephelelerinde düşmana karşı savaştı. İlk Mecliste Saruhan’dan Milletvekili olarak hizmet etti. Millî Savunma, Bayındırlık ve Malî Kanunlar Komisyonlarında çalıştı. Savunma ve Bayındırlık Komisyonlarının Sözcülüğünü yaptı. 21 Eylül 1920’de Sivas İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçildi. 1921’de Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Başkanı oldu. 1923’te İzmir’den Milletvekili seçildi. 30 Ekim 1923-6 Mart 1924 arası Mübadele, İmar ve İskân Vekilliği; 6 Mart-22 Kasım 1924 arasında Adliye Vekilliği yaptı. Millî Mücadele’de cephede fedakârca hizmeti nedeniyle Meclisin 21 Kasım 1923 tarihli kararıyla ilk 25 kişi arasında Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi. Madalyası 23 Mart 1925’te Meclis Genel Kurulunda ilk kez yapılan törenle göğsüne takıldı. 1925’te İsmet Paşa’nın kurduğu hükümette Maarif Vekili oldu. Öğretmen okullarının yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesine ağırlık verdi. Gazi Eğitim Enstitüsü’nün kurulmasına, Tevhid- i Tedrisat Kanunu’nun etkili biçimde uygulanmasına öncülük etti. Öğretmen okullarının Özel İdare bütçelerinden pay alması için yasa hazırladı. İlmî Heyet, Tâlim ve Terbiye Kurulu, Maarif Eminliği gibi kuruluşlarla Maarif Vekâleti’nin üst kademe örgütlenmesini gerçekleştirdi. Latin Harflerinin kabulünde (1 Kasım 1928) etkili oldu. Yeni harflerin kullanılmasını yaygınlaştırmaya yoğun çaba gösterdi. 29 Aralık 1928 günü bakanlığındaki işleriyle uğraşırken rahatsızlanarak hastaneye kaldırıldı. 31 Aralıkta yapılan apandisit ameliyatından sonra 1 Ocak 1929 günü öldü. Ölümü başta Atatürk olmak üzere devlet adamlarında ve kamuoyunda büyük üzüntü yarattı.¹⁷

Erken yaşta vefatı ülke için de büyük kayıp olan Mustafa Necati ile yapılan mülakat aşağıdadır:

“Gazi Paşa’yı Nasıl Tanıdınız? Mustafa Necati Bey Hatıra ve İhtisâslarını Anlatıyor:

16 *Vakit*, 14-15 Mart 1926.

17 *Türk Parlamento Tarihi*, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, III. Cilt, TBMM Vakfı Yayını, Ankara 1995, s.841-842; Mustafa Eski, “Mustafa Necati”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XII, Sayı: 35 (Temmuz 1996), ss.463-481; Mustafa Eski, *Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı Mustafa Necati*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999. Mustafa Necati’nin hayatını roman tarzında ele alan bir eser: Cumhuriyet Utku, *Devrimin Çoban Yıldızı Mustafa Necati*, Güner Yayınları, İstanbul 2010

Gazi hakkındaki duygularını tespit için geldiğimi söyledim.

-Ben, dedi, Gazi Paşa'yı ilk defa Birinci Millet Meclisi'ne Saruhan Mebusu olarak geldiğim zaman, riyaset (başkanlık) odasında görmüştüm. Ondan evvel Çanakkale müdafaası zamanında işittiğim bu büyük isim, ruhumda çok derin bir intiba bırakmıştı.

Vekil Bey burada biraz durdu. Bir parça düşündükten sonra nakle başladı:

-Milli Mücadele'nin ilk zamanlarındaydı. Balıkesir'de Teşkilat-ı Milliye'de çalışıyordum. O zaman mıntıkamızın yegâne kumandanı, Şimal Cephesi kumandanı olan Meclis Reisi Kazım Paşa'ya Gazi'den bazı tahriratlar (yazılar) geliyordu. Tahriratlarda onun ne kuvvetli bir nazara, ne derin bir tahmin kabiliyetine mâlik (sahip) olduğunu görmüş; vaziyeti bu kadar ihatalı (tam kavrayışla) gören bir insan tasavvur edememeye başlamıştım.

İşte bu hislerle Gazi Paşa'nın yanına geldiğim zaman, kudretli gözleriyle herkesin ümitsizlik içinde çırpınan ruhuna nur ve iman veren ilhamkâr ve harikulade bir insan olduğunu anlamıştım. Gazi Paşa'ya beni Yaveri Muzaffer Bey götürmüş ve takdim etmiştim.

Bugünkü gibi hatırımdadır. Keskin gözleriyle bir yeri işaret edip, tannân (çınlayan) sesiyle oturmaklığımı emretmişti ve oturdum. Cepheye ait ufak tefek sualler sordu. Sonra kudretli nazarlarını gözlerimin içine dikti ve bir müddet gözleriyle karşı karşıya kaldım. Hayalimde ve ruhumda o kadar hâkim bir tesir yapan bu büyük ve yaratıcı insanla temastan sonra kuvvetle kâni oldum ki, başlanan işi nihayete erdirecek irade onda tecelli etmiştir.

Necati Bey sesini gittikçe yükselterek mütemadiyen anlatıyordu:

-Diyebilirim ki, Gazi, Türk milletinin asalet, cesaret ve medeniyet kabiliyetinin mümessilidir. Gözlerinde tarihin bütün kahramanlıklarını ve asaletlerini okursunuz. Çehresinde zarif, kibar ve fakat icabında tunçlaşan bir kahraman azmi görürsünüz. Tavırlarında; bir işi hazırlarken, o işin bütün akıbetlerini ve neticelerini gösteren bir vuzûh ve katiyet hissedersiniz.

Ve bir saniye sonra heyecanla ilave etti.

-Gazi, resmi hayatıyla hususi hayatında başka başka birer adamdır. Resmîyetle hususiyeti icabında birleştiren ve yine istediği anda ayıran böyle bir şahsiyeti tarih pek az kaydeder.

Sordum:

-Siyaset sahasındaki Gazi'yi anlatır mısınız?

-Ben siyaset sahasındaki Gazi'yi tasvir edemem. İlk feyzi ondan almış bir adamım. Siyasette Gazi'yi tasvir etmek, onu siyasette anlayabilmek için tarihi okumak, tarihteki büyük şahsiyetlerle Gazi'yi yan yana koyarak üzerinde uzun uzadıya düşünmek lazımdır.

Necati Bey: -Bir devr-i tarihi tasavvur edin ki, diye insicâm ve talâkatla (düzgün bir şekilde) söylemeye başladı. Bir devr-i tarihi tasavvur edin ki, o devirde bütün bir millet, bin bir felaketten sonra bütün dünyanın hûnrîz (kan dökücü) ve amansız hücumları karşısında, her türlü yoksulluklar içinde çırpınırken, kendisinin bir an bile mağlup olmayacağına ve muhakkak muvaffak ve muzaffer olacağına kani olsun. İşte Türk milletine bu kuvveti veren Gazi'dir.

Bu tarzda, vaziyete hâkim olan, akıbetlerini keşfeden ve hattâ işe başlarken onun kademe kademe varacağı neticeyi gören ve onu hazırlayan bir adamın siyasetindeki mevkiini sormak; beni, insan lisanıyla anlatılması mümkün olmayan bir mesele ve bir muâdele (içinden çıkılmaz iş) karşısında bırakmak demektir.

Bırakınız ki, gelecek nesiller, Gazi’nin hayatını mütâlaaya çalıştıkları zaman: ‘Böyle bir reisimiz vardı!’ diyerek yıllarca ve asırlarca iftihar etsinler.

-Askerlikteki Gazi’yi elbette çok yakından tetkike fırsat bulmuşsunuzdur, dedim.

-Onu da erbabından sormak lazımdır, dedi. Fakat ben milli davanın başından sonuna kadar içinde yaşamış bir adam sıfatıyla, milli kahramanların her biriyle görüşmüş, her birinden Gazi hakkında uzun ve canlı menkıbeler işitmişim. Bunlardan birini kısaca anlatayım sana: Sakarya Muharebesinde idi. Kumandanlar arasında Sakarya Zaferi anlatılıyordu. Müttefikan (hep birlikte) hepsinden işittiğim söz şudur: ‘Bu emri ancak O verebilir.’ Elindeki mahdut bir kuvveti, muzaffer bir düşmanın karşısına galip çıkarmak! Bu olur şey mi? Bakınız Sakarya kumandanlarının Gazi hakkındaki hükmü ne idi? ‘Gazi askerlikte emir vermek ve bütün harekât-ı harbiyeye hâkim olmak için yaratılmış bir insandır.’

İşte benim, erbabından kulak dolusu işittiğim bu kanaat, vakalar ve zaferlerle bir kazıyye-i muhkeme (kesin hüküm) haline girmiştir. Ve bunu, tarihin içinde en nankör doğmuş bir insan bile inkâr etmek cüretini duymaz.

Necati Bey burada bir müddet durdu. Odada hızlı adımlarla gezinerek:

- Dinle, dedi. Burada sana bir vaka daha söyleyeyim: Gazi’yi askerlikte iyice tasvir edebilmekliğim için, başımdan geçen bir hâdiseyi anlatayım: Balıkesir cephesinde, düşmanla şedid (şiddetli) ve kanlı bir muharebeden sonra büyük kuvvetlerle temas ede ede Bursa’ya gelmiştik. Kumandanımız Meclis Reisi Ferik (General) Kazım Paşa idi. Bu sırada Eskişehir’e doğru çekildik. Etrafımızda mahdûd (sınırlı) bir kuvvet kalmıştı. Diğer gruplar da müteferrik (ayrı ayrı) bir halde Afyon ve Bursa’dan çekilmiş, hepsi Eskişehir’e toplanmıştı. Eskişehir bir mahşeri andırıyordu. Ümitsizlik kalpleri yakıyor, düşmanın muhakkak olan hücumu endişesiyle herkes telaş ve heyecan içinde kıvranıyordu. Fakat tamamen gayr-i şuuri bir ilham, içimizden gelen bir ses, bu ümitsiz kalpleri, bu heyecandan yanan tutuşan mevcudiyetleri güya rabbani bir kuvvetin müdahalesi vâki olacakmış gibi ümitlere düşürüyordu. O esnada ağırdan ağıra bir fısıltı dolaştı ve bütün ümitsiz kalpleri neşe ve sürûr (sevinç) kapladı: Mustafa Kemal Paşa geliyormuş!



Herkes büyük fırkalarla gelen bir kumandan bekliyordu. Mihrâkını (odak noktasını) kaybetmiş, yıldızlar gibi boşlukta dolaşan kuvvetler, sönük gözlerle ümit arayan perişan ve pejmürde kıyafetli insanlar gibi, doğacak bir güneş bekler gibi Eskişehir istasyonuna toplanmışlar ve Mustafa Kemal, mağlup ve müteessir insan kümeleri içine yaveri ve iki neferi ile yalnız başına gelmişti.

Orada o gün gördüğüm Mustafa Kemal ile Ankara’da tanıştığım Paşa, başka başka şahsiyetlerdi. Eskişehir’de halk, onu arkasında ordularla bekliyordu. O; yalnız gelmişti. Gözleri, şerareler (kıvılcımlar) fıskıran bir ateşti. Yüzü

üzerinden yanardağlar geçmiş gibi kızışmıştı. Tavrında muhabbet vardı. Sert adımlarla istasyona ilerledi. Takip ettik. İstasyon kumandanının masasına oturdu. Karşısında Kazım Paşa, Vali Fatih Bey ve tanıdığım birkaç kumandan vardı. İstasyon kumandanına çelik bir emir verdi: 'Yirmi dördüncü fırka gelecek. Filan ve filan mıntıkalara yerleşecektir.' Onlar, birer ordunun başındaymış gibi, fakat tek başlarına gösterilen mıntıklarına gittiler. Gazi sonra valiye emirler verdi ve arkasına döndü de katıyetle: 'Efendiler, vaziyet tespit edilmiştir. Düşman Kestel Dağlarından ileriye geçemez. Vazifemizi yapacağız' dedi.

İşte benim bildiğime göre o gün orduda, kumandan da hepsi de kendisiydi. Mustafa Kemal Paşa'nın askeri dehası budur. Düşman hakikaten bir seneden fazla Kestel'de kaldı.

-Nasıl, daha misaller ister misin? diye Necati Bey sordu. Bir gün Erkân-ı Harbiye (Genelkurmay) Riyaset odasında oturuyorlarmış. Gazi, Necati Bey'e demiş ki:

-Hakikaten, iki ay sonra düşman, Afyon ve Eskişehir önüne geldi ve orada kaldı, dedi. Şimdi sana soruyorum; askerlikte vakaları, günleri ve saatleri evvelden tespit edebilen böyle bir kumandanı neyle tavsif etmelidir?

-Ya, hitabette, dedim, hitabette Gazi?

-Gazi, siyasette ve askerlikte nasıl insanların çok fevkinde (üstünde) bir adamsa, hitabetteki kuvveti itibarıyla da o kadar büyüktür. Gazi, keskin nazarlarıyla sâmiilerinin (dinleyenlerinin) ruhlarını okuyarak, samimi ifadelerle düşündüğünü, arzu ettiği bir şeyi muhataplarına kabul ettirmek için, tavrı ve lisanını da yerinde idare eden en kuvvetli bir hatiptir. Sâmiilerinin ruhlarını onun kadar iyi anlayan ve gören bir insan tasavvur edemem. Ne düşünürse, düşündüklerini, bilâ-kayd ü şart insanlara kabul ettiren bir adamdır ki kuvveti 'hitabet'ten başka bir şeyle tavsif etmek (nitelemek) lazımdır. Gazi'yi saatlerce dinleyiniz. Tatlı şarılıtlarla akan bir nehrin cereyanına kapılmış gibi, sizi alır ve istediği yerlere kadar götürür. Dinledikçe nefsinize itimat gelir ve kanaatlerinizin kuvvetlendiğini, canlandığını hissedersiniz. Gazi böyle bir hatiptir.

Bundan sonra Maarif Vekili ile Gazi'nin tahrir kudreti hakkındaki mütalaasını sordum:

-Ben dedi, Gazi'nin asıl yazılarını emirlerinde gördüm: {Hâriciye Vekili de aynı suretle söylemişti} Gazi herhalde çok kudretli bir yazıcıdır. Çok yazmaz fakat yazdıkları şeyler, insanların hafızalarında saklamaktan en büyük bir zevk duyduğu yazılardandır. İnönü muzafferiyetinde İsmet Paşa'ya yazdığı telgraf... O ne şaheserdir? Gazi'nin herhangi bir müesseseyi ziyareti esnasında, hatıra defterine yazdığı bir iki satırı okuyanlar, kalemindeki kudreti kabulde müttefikler. Gazi bir sanat mektebine girer. Önüne bir defter koyarlar ve hatırasını yazmasını istirham ederler. Bakarsınız, hiç alâkası olmadığı halde, o bir sanatın gavâmızını (anlaşılmaz, karışık şeylerini) bütün inceliklerine kadar deftere kaydetmiştir. Hulâsa; askerlikte, siyasette Gazi ne ise, yazıcılığında da aynı dehayı haizdir.

Artık sorulacak bir şey kalmamıştı. Bütün milletin kalbine hakk olmuş (kazınmış) olan bu kanaatleri, inkılâbın yüksek rüknlerinden (önde gelen kişilerinden) biri ağzından dinlemenin ayrı bir zevki vardı. En fazla bu hale ve biraz da genç maarif vekilimizin gösterdiği samimi alâkadan mütevellit (ileri gelen) bir neşeyle son sualimi sordum:

-Ya inkılâpta Gazi?

Necati Bey, yavaş yavaş tekrar başladı:

-Öyle sualler intihap etmişsiniz ki, yaşayan bir hakikati yaradanın kudretinden bahsetmek lâzım gelecek. Gözlerinizi şu pencereden dışarı çıkarıp bakacak olursanız, beş sene evvelki Ankara ile bugünkü Ankara arasındaki farkı görürsünüz. Bu eser tamamen onun yarattığı eserdir. Düşününüz, boyunları bükük, hayatı sabır ve tevekkülle karşılayan ve her gün gaipten gelecek bir ümide bağlanan beş sene evvelki insanlar ne idi, sonra mütemadiyen koşan, çalışan ve hayatını kendi faaliyetinde arayan bugünkü insanlar nedir? Bunlar Gazi’nin kudretli ruhundan feyz ve nur alan insanlardır.

Maarif Vekili bir an için sordu:

-Teceddüt (yenileşme) ve inkılâbın bu baş döndürücü sürati önünde, bu millet ve onu yaratan kuvvet tabii bir cereyanla yürüyüp gitmektedir, dedi ve devam etti:

-Tarihte bu kadar seri ve bu kadar kuvvetli inkılâp yapan bir adam ve millet yoktur, denilebilir. İnebolu ve Kastamonu’da Gazi’nin irat ettiği nutukları gazetelerden okumuştum. İdare-i maslahatla yapılan işleri, bütün vuzûhu ve bütün çıplaklığıyla meydana koyan büyük Gazi’yi bir tasavvur etmeli. Bu gibi hareketler tarihte kaç milli kahramana nasip olmuştur? Fakat Gazi, o mıntıkada o nutku söylerken, buradaki insanlar Türk, hem de hakiki Türk olduklarını düşünmüştü. Onlar, taassubun kahriyle asırlardan beri eziliyorlardı. Elbette büyük, çok büyük adamın işaret ettiği yolun halâs yolu olduğunu anlayacaklardı. Nitekim anladılar. Kabul ettiler ve yaptılar.

Hulâsa, denebilir ki: Türk milleti için mukadder olan mesut istikbalin Gazi Paşa, bir işaretidir. Bugünkü varlığımızın kuvvetli esaslarını kuran büyük mimarın, asırlarca sonra bütün insanlar tarafından nazar-ı hayretle bakılıp görülecek olan eserinin azametini (büyüklüğünü) ancak o zamanın nesli anlayacaktır. Tarih, mukadderat-ı beşer, daima yüksek milletlere, yüksek reisler ihdâ’ (hediye) eder. Türk milletinin asaleti ve büyüklüğü Gazi’nin şahsiyetinde tecelli etmiş ve o büyük milletin, büyük müncîsi (kurtarıcısı) bir reisten çok fazla bir şeyi, milletin istikbalini hazırlayan bir mübdi (yeni şeyler söyleyen) ve müceddit (yenilikçi) olmuştur.

Masa üzerinde biriken evrak yığınlarını tetkike hazırlanan Necati Bey, Gazi hakkındaki hissiyatını şu sözlerle ikmal etti. (tamamladı)

-Artık bırakın da, bugünün tarihini yazan nesil, ‘o büyük adamı nasıl tebci (yüceltme) ve takdis edeceğiz? (kutsayacağız)’ diye düşünsün.”¹⁸

Sonuç

Yerli ve yabancı araştırmacıların ilgisi devam etmekte olan Atatürk’ün hayatı hakkında elde edilecek her bilgi, ulaşılabilecek her belge, aynı zamanda yakın tarihimizin aydınlatılmasına da hizmet edecektir. 1919-1938 döneminde fiilen, ölümünden sonra fikirleriyle Türkiye’ye ışık vermeye devam eden Atatürk, bir imparatorluğun tasfiyesinden yeni bir devlete geçiş sürecinin her aşamasında yer almıştır. Dolayısıyla döneme ait bizzat fikir ve gözlemleri, aynı zamanda o döneme ışık tutmaktadır. Ayrıca verilen bilgilerin, Atatürk hakkında bilgilerimizin çok sınırlı olduğu, Nutuk’un okunmadığı dönemde kamuoyuyla paylaşıldığı göz önünde bulundurulursa, kıymeti daha iyi anlaşılacaktır.

Ârif Oruç’un yapıp Vakit gazetesinde yayınlanan röportajı da bu açıdan ele almak mümkündür. Tevfik Rüşdü Aras, Şükrü Kaya ve Mustafa Necati’nin verdikleri bilgiler, sadece Atatürk’ün şahsi hayatını aydınlatmaya yardımcı olmuyor aynı zamanda yakın
18 *Vakit*, 23-24 Mart 1926.

geçmişin bilinmeyen pek çok noktasına da ışık tutuyor. Mülakat vesilesiyle, yukarıda belirttiğimiz tarihsel sürece tanıklık etmiş bu üç devlet adamının sadece Türkiye, Atatürk, yakın tarihle ilgili sınırlı olmayan düşünceleri de öğrenilmiş oluyor. Her ne kadar merkezde Atatürk hakkındaki düşünceleri yer alıyorsa da, Fransız İhtilalinden yakın dönem Avrupa tarihine kadar pek çok konu hakkında fikirlerini öğrenmemize fırsat veriyor. Şükrü Kaya'nın şu sözleri buna güzel bir misal olacaktır: "Ben evvela, kendi milletimizin tarihini, hiçbir milletin tarihiyle mukayeseye imkân görmüyorum. Türk'ün tarihi, Türk Milleti'nin menâkıbı, mâzisinin en karanlık günlerinden bugüne kadar, her milletten ziyade tarihin sahifelerini işgal etmiştir. Birçok milletler vardır ki, birader, hayatlarından Türk münasebetini kaldıracak olursanız tarihleri kalmaz. Diğer bir kısım milletler vardır ki, tarihleri parlak olmakla beraber, tarih olabilmek için henüz çok yenidir. Yine diğer bir kısım millet vardır ki, parlak tarihleri muayyen bir zaman içinde parlamış ve sönmüş, gitmiştir."

Mülakatın önemli bir katkısı da, dönemin en önemli üç bakanının yaşam biçimleri, heyecanları ve ideallerini de görmemizi sağlamasıdır. Mülakatlar, ülkeyi yöneten cumhuriyet kadrolarının, bürokrasiden uzak, sade ve resmiyetsiz hayatına da bir örnek olarak verilebilir. Yaşadıkları mekandan sofralarına, ilişkilerinden lüks hayattan uzak oluşlarına kadar pek çok konuda örnek hayatlar sürdürdükleri görülmektedir. Sonuç itibarıyla mülakat yapılan üç siyasetçinin anlattıkları ve mülakatı yapan Ârif Oruç'un mülakat arasında serpiştirdikleri, dönemi bakımından çok yeni ve bilinmeyenler içermektedir.

Ne var ki, hem Vakit'teki bu mülakat, hem de Milliyet ve Hâkimiyet-i Milliyet'deki Gazi'nin hatıralarının bazı çevrelerde, en azından bir rahatsızlık yarattığı anlaşılmaktadır. Dönemin önde gelen gazeteci siyasetçilerinden Yunus Nâdi'nin bir yazısı buna örnek olarak verilebilir. Yunus Nâdi'nin yazısından anlaşıldığına göre, Atatürk hakkında, kendisini tanıyanların anlattıklarından meydana getirilecek bir "Altın Kitap" çalışması yapılmaktaymış. Yunus Nâdi'den de hatıralarını bildirmesi istenmiş. Yazar, konu hakkında şu bilgiyi veriyor: "Maarif Kütüphanesi, uzaktan ve yakından temas ve muârefesi (tanışıklığı) olanlardan Gazi Mustafa Kemal Paşa hakkındaki fikir ve intibalarını almak ve bunları bir arada cem' ederek bir 'Altın Kitap' vücuda getirmeyi tasavvur etmiş. Birkaç ay var ki, kütüphaneden ben de bu maksadı nâtik (ifade eden) bir mektup aldım. Kütüphane mektuplarına cevap almakta müşkilat çekmiş veya hâlâ çekmekte olsa gerektir. Ezcümle işte bir iki mektuptan sonra bilvasıta mükerrer ricalara rağmen ben de henüz cevap yazmamış bulunuyorum." Bunun Gazi'yi anlatmaktaki zorluktan ileri geldiğini belirten yazar, bir arkadaşını örnek olarak veriyor. Arkadaşının Gazi'yi ifade etmek için bulduğu "kocaman bir dağ", bununla tatmin olmayıp "güneş" kelimesini tercih ettiğini anlatıyor. Yunus Nâdi, kendisi için "güneş" kelimesinin de yeterli olmadığını belirterek fikrini şöyle açıklıyor: "*Benim gördüğüme ve hissettiğime göre Mustafa Kemal olsa olsa bin bir cepheli bir menşûra (prizmaya) müşâbihtir (benzer).*" Her cephesinin araştırılması gerektiğine dikkat çektikten sonra, Mustafa Kemal'i çağlar içinde oluşan bir "fikir" olarak niteliyor ve şöyle devam ediyor: "*Bir fikir ki, eșhâs ve efkâr içinde dâir ve sâirdir (döner ve dolaşır). Bir fikir ki, muhitâtın (çevrenin) esrarına nâfiz (sözü geçer) ve hakimdir. Bir fikir ki, önündeki muayyen bir meseleyi her fânî gibi mütâlâa eder fakat mutlaka her fâniden kati bir vuzûh ve sarahatle kestirir. Bir fikir ki, hâli ve muhiti olduğu kadar istikbali de şâmil (kapsar) gibidir.*" Sözü tekrar Maarif Kütüphanesine getiren Yunus Nâdi şöyle tamamlıyor: "*İşte Maarif Kütüphanesi'nin hakkında fikir ve intiba istediği şahsiyet budur. İtiraf etmelidir ki, kendisini bilen hiçbir kalem Gazi'yi hakkıyla tarif ve ifade etmek iddiasında bulunamayacaktır. Gazi hakkında yazılacak, söylenecek sözler bazı müşahedelerin, bazı hadiselerin, bazı mütâlâaların şöyle böyle hikayesinden ibaret olabilir. Bilmem ki bunlar büyük bir hakikat*

güneşinin uzaktan uzağa aksetmiş hafif lemaları (parıltıları) rolünü olsun oynayabilirler mi? Gazi o şahsiyettir ki, ne kadar fazla bilinirse o kadar yazılması müşkil olur.”¹⁹

Bazı çekincelere rağmen, başta yayınladığımız mülakatlar olmak üzere Atatürk hakkında yazılacak her satır, anlatılacak her anı, bulunacak her belge kıymetlidir. Çünkü bilgilerimize eklenecek yeni bilgi, belge, anı, Atatürk’ü, içinden çıktığı Türk milletini, dolayısıyla yakın tarihimizi daha iyi anlamamıza ve anlatmamıza yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

A-Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye, 11, 12, 13, 14 Mart 1926; 12 Nisan 1926.

Milliyet, 10, 11, 12, 13 Mart 1926; 12 Nisan 1926.

Vakit, 10, 11,12, 13, 14, 15, 23, 24 Mart 1926.

B-Kitap ve Makaleler

Almaz, Ahmet, (2003), *Büyük Gazi’nin Hatırat Sahifeleri, Atatürk’ün Hatıraları*, Oku Yayınları, İstanbul.

Aras, Tevfik Rüştü, (1935), *Lozanın İzlerinde 10 Yıl*, Akşam Matbaası, İstanbul.

Aras, Tevfik Rüştü, (1945), *Görüşlerim*, İstanbul.

Aras, Tevfik Rüştü, (1968), *Görüşlerim*, İkinci Kitap, Yörük Matbaası, İstanbul.

Atatürk’ün Anıları (1917-1919), (1982), Anlatan: Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Kaleme Alanlar: Falih Rıfkı (Atay)-Mahmut (Soydan), Sadeleştiren: İsmet Bozdağ, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Eski, Mustafa, (1996), “Mustafa Necati”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XII, Sayı: 35, s.463-481.

Eski, Mustafa, (1999), *Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı Mustafa Necati*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

İlber, Ortaylı, (2018), *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Kitap, İstanbul.

Kocatürk, Utkan, (1988), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, (1918-1938)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

Kocatürk, Utkan, (1999) *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

Kuruloğlu, Fehim, (2018) “Devrinin Üç Bakanı Gözünden Mustafa Kemal Paşa”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXXIV, Sayı: 97, s. 55-80.

Mahmud-Falih Rıfkı, “Başlamadan Evvel” *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Mart 1926.

Mustafa Kemal Atatürk, (2016), *Hatırat Sayfaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Özdi, Yılmaz, (2018), *Mustafa Kemal*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.

Solak, Mustafa, (2013), *Atatürk’ün Bakanı Şükrü Kaya*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

19 Yunus Nadi, “Gazi Üzerinde Etüd”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1926. Yunus Nâdi, yazısının sonunda, adeta fikirlerini tekzip edercesine bir olayı anlatıyor. Sakarya Muharebesi günlerinde Mustafa Kemal Paşa’yı Çankaya’da ziyaret eder. Bu sırada bir subay, cepheden gönderilen bir telgraf getirir. Bunda, cephedeki komutanlardan biri Seyitgazi veya Döner civarında bir düşman tümeni olduğunu bildirmektedir. Gazi, bu habere itiraz ederek “*hayır, orada düşman fırkası olamaz, yoktur. Yazınız, iyi baksınlar*” der. Birkaç saat sonra aynı subay tekrar gelerek, orada düşman olmadığı cevabını aldığı bildirir.

- Tinal, Melih, (2002), "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras", *Türkler*, Cilt: 12, Editörler: Hasan Celâl Güzel- C. Cem Oğuz-Osman Karatay, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.1260-1278.
- Turan, Murat, (1997), "Bir Cumhuriyet Bürokratinin Entelektüel Birikimi Tek Parti Dönemi Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Kitaplığı", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 284, s.58-65.
- Türk Parlamento Tarihi*, (1993), TBMM II. Dönem (1933-1927), III. Cilt, TBMM Vakfı Yayını, Ankara, s.616-618.
- Türk Parlamento Tarihi*, (1995), Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, III. Cilt, TBMM Vakfı Yayını, Ankara, s.841-842;
- Utku, Cumhur, *Devrimin Çoban Yıldızı Mustafa Necati*, Güner Yayınları, İstanbul.
- Yunus Nadi, "Gazi Üzerinde Etüd", *Cumhuriyet*, 13 Mart 1926.